

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ У КРАЉЕВИНИ
СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ПРИЛИКОМ
ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ
1921. ГОДИНЕ**
(мастер рад)

Ментор:

Проф. др Небојша Ранђеловић

Студент:

Марко З. Митић

Бр. индекса: М026/21-О

Ниш, 2023. година

САДРЖАЈ:

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА	1
2. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ПРЕ ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ 1921. ГОДИНЕ	5
2.1. Идеје о југословенској држави које су се јавиле пре и у току Првог светског рата	5
2.2. Историјски догађаји који су претходили стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца	12
2.2.1. Премештај престонице у Ниш и Нишка декларација	15
2.2.2. Лондонски споразум	17
2.2.3. Формирање Југословенског одбора	17
2.2.4. Крфска конференција и Крфска декларација	19
2.2.5. Мајска декларација	22
2.3. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца	23
2.3.1. Народно вијеће Државе Словенаца, Хрвата и Срба	24
2.3.2. Женевска декларација	25
2.3.3. Уједињење Краљевине Црне Горе и Војводине са Краљевином Србијом	27
2.3.4. Напутак, Адреса и Прводецембарски акт о уједињењу	29
2.3.5. Правна природа Краљевства (Краљевине) Срба, Хрвата и Словенаца	31
3. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ПРИЛИКОМ ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ 1921. ГОДИНЕ	33
3.1. Период тзв. „државног провизоријума“	33
3.1.1. Привремено народно представништво	34
3.1.2. Избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС 1920. године и успостављање Уставотворне скупштине (Конституанте)	36
3.2. Нацрти Видовданског устава	41
3.3. Доношење Видовданског устава	43
3.4. Карактеристике и систематика (структура) Видовданског устава	45

4. ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ У КРАЉЕВИНИ СХС ПРИЛИКОМ ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА	48
4.1. Политичке странке у Краљевини СХС.....	48
4.2. Политичке идеје заступљене у политичком животу Краљевине СХС.....	52
4.3. Политички односи приликом доношења Видовданског устава.....	54
4.4. Политички компромиси у Видовданском уставу	58
5. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НАКОН ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ 1921. ГОДИНЕ	61
5.1. Предности и недостаци решења имплементираних у Видовданског уставу и практична примена Видовданског устава	61
5.2. Криза парламентаризма	63
5.3. Атентат у Народној скупштини, догађаји након атентата и престанак примене Видовданског устава	67
6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	69
7. <i>Литература</i>	73
8. <i>Правни прописи</i>	75
9. <i>Електронске адресе</i>	76
САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ.....	77
ABSTRACT AND KEYWORDS	79
БИОГРАФИЈА АУТОРА	81

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Видовдански устав, који је донет 28. јуна 1921. године, је акт на основу кога је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца добила, барем званично, свој правни легитимитет. Оваква тврда произлази из чињенице да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца настала разменом писмених изјава престолонаследника регента Александра I Карађорђевића, с једне стране, и делегације Народног вијећа, са друге стране, од 1. децембра 1918. године.¹ Међутим, доношење највишег правног акта у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, као и његову примену, пратиле су одређени историјски догађаји, затегнути политички односи и политичке околности које су утицале на процес доношења Устава, као и на решења која су у њему имплементирана.

Предмет овог мастер рада јесте сагледавање политичких идеја о стварању заједничке југословенске државе, историјских догађаја у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца пре уједињења, као и сагледавање историјских догађаја који су пратили процес доношења Видовданског устава из 1921. године, као и политичке околности и догађаје који су уследили након његовог доношења. У овом раду обрађен је период од 1914. године, када је почео Први светски рат, па све до 1929. године, када је уведена тзв. Шестојануарска диктатура, чијим доношењем је Видовдански устав званично престао да важи. Обрађен је и период од средине XIX века, па све до почетка XX века, када се развијала идеја о стварању југословенске државе, како од стране српске, тако и од стране хрватске политичке и интелектуалне елите.

Циљ овог рада јесте што темељнија анализа догађаја, правних докумената и законске регулативе која је утицала на доношење Видовданског устава из 1921. године, као и анализа догађаја који су претходили његовом доношењу, политичких односа који су били актуелни у тренутку доношења, као и политичких односа и догађаја који су уследили у току његове практичне примене. Такође, циљ рада јесте да укаже на идеје о стварању заједничке југословенске државе, које су представљале полазну основу за стварање потоње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије.

Значај теме овог мастер рада огледа се у препознавању историјско-правних односа као израза идентитетског наслеђа југословенских народа. Такође, ова тема је значајна и због бољег сагледавања политичких и историјских догађаја и политичких односа који су

¹ Д. Стојановић, *Уставно право*, књ. 1, Ниш, 2009., Свен, стр. 229-230.

пратили доношење Видовданског устава и историјских догађаја који су уследили после његовог доношења, а који су касније били од значајнијег утицаја на догађаје који су се на простору југословенске државе одиграли 90-их година XX века.²

Што се тиче *метода истраживања*, тема овог рада је истраживана кроз прибављање научне литературе, кроз дефинисање предмета и циља рада и кроз прецизирање хипотеза истраживања. У овом раду коришћене су теоријске методе, подаци из секундарних извора, прилози из монографских и серијских публикација, посебних студија, извештаја, нормативних аката и материјала који су доступни путем Интернета. У овом раду коришћене су следеће методе истраживања: *правни метод*, *метод анализе садржаја*, *аналитичко-дескриптивни метод* и *историјско-правни метод*.

Правни метод истраживања ове теме огледа се у анализи правних норми Видовданског устава из 1921. године. Тиме аутор настоји да прикаже сврху и значај правних норми приказаних у Видовданском уставу. *Метода анализе садржаја* усмерена је на анализу свих извора појединачно и осталих извора и података који су од великог значаја за разумевање теме завршног мастер рада и Видовданског устава из 1921. године као значајног историјско-правног документа на коме је овај рад заснован. *Аналитичко-дескриптивни метод* се у овом раду користи због појашњења предмета проучавања Видовданског устава, као и због појашњења политичких прилика и анализе појмова везаних за тему рада. *Историјско-правни метод* је примењен ради утврђивања политичких околности који су од историјског значаја за формирање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и доношење Видовданског устава као акта на коме је овај рад заснован, као и политичке околности које су биле од значаја за примену Видовданског устава у пракси.

Резултат истраживања до кога аутор настоји да дође приликом обраде теме завршног мастер рада јесте приказ значаја политичких околности које су утицале на догађаје везане за стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и за доношење Видовданског устава из 1921. године, као и приказ значаја политичких околности на догађаје који су уследили након његовог доношења, а који су одредили даљи развој Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која је касније променила назив у Краљевина Југославија.

²Ту се, пре свега, мисли на политичке догађаје који су претходили распаду Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), као и на оружане сукобе који су се догодили након распада СФРЈ, попут оружаних сукоба у Хрватској, Словенији и Босни и Херцеговини и АП Косову и Метохији.

Када је реч о *методолошко-хипотетичком оквиру* завршног мастер рада, треба указати на то да је *главна хипотеза* овог рада уочавање правно-историјских механизма потребних за схватање политичких околности, односа, догађаја и идеја које су утицале на развој Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца као релативно младе државе настале уједињењем крајева на којима су били настањени Јужни Словени, као и на њен будући развој и владавину права.

Овај рад подељен је у четири целине. *Прва целина* носи назив „*Политичке прилике пре доношења Видовданског устава из 1921. године*“. У овом поглављу аутор рада је разрадио раније изнете политичке идеје о томе како треба да изгледа заједничка југословенска држава. Анализирао је и догађаје који су уследили пре стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Такође, аутор у овом делу рада говори и о политичким околностима које су пратиле стварање Краљевине СХС, као и о правној природи новостворене јужнословенске државе. *Друга целина* носи назив „*Политичке прилике приликом доношења Видовданског устава из 1921. године*“. У склопу ове целине аутор је анализирао политичке догађаје из времена тзв. „*државног провизоријума*“ (1918-1921), који обухвата период између стварања нове државе и доношења њеног првог конститутивног акта – Видовданског устава. У овој целини указано је на нацрте Устава новостворене југословенске државе, као и на политичке догађаје који су пратили његово доношење. На крају су уочене основне карактеристике Видовданског устава и анализирана је његова садржина. *Трећа целина* носи назив „*Политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца приликом доношења Видовданског устава из 1921. године*“. У овој целини је било речи о политичким странкама и њиховим вођама који су се бавили политиком у датом тренутку, о идејама које су они заступали и које су биле међусобно супротстављене, као и о политичким односима који је владао између њих. Такође, овде се говори и о компромисима начињеним у Видовданском уставу из 1921. године које представљају резултат договора политичких странака које су имале међусобно супротстављене ставове о његовим решењима. *Четврта целина* носи назив „*Политичке прилике након доношења Видовданског устава из 1921. године*“. У овом делу аутор говори о значају Видовданског устава и његовој примени у пракси, као и о његовим недостацима. Такође, овде је аутор указао на политичке догађаје који су уследили након доношења Видовданског устава, који су били огледани у великој кризи парламентаризма, чији је крајњи резултат био атентат на народног посланика Стјепана Радића и који је касније довео до увођења тзв. Шестојануарске диктатуре, када је престало важење Видовданског устава из 1921. године.

Када је реч о терминолошким и појмовним детерминацијама, у овом раду као *кључни појмови* издвајају се: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (скр. КСХС), Видовдански устав из 1921. године, устав, „државни провизоријум”, Напутак, Адреса, Прводецембарски акт, политика, политичка странка, избори и Уставотворна скупштина (Конституанта).

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (скр. КСХС) је држава која је постојала од 1. децембра 1918. године до 6. јануара 1929. године, а која је настала уједињењем Краљевине Србије са Краљевином Црном Гором, Војводином (коју су чинили Бачка, Банат и Барања) и Државом Словенаца, Хрвата и Срба (која је обухватала данашњу Босну и Херцеговину и већи део Хрватске и Словеније). *Видовдански устав из 1921. године* је конститутивни, највиши правни акт КСХС донет на седници Уставотворне скупштине (Конституанте), који је проглашен дана 28. јуна 1921. године и који је важио до 6. јануара 1929. године, када је проглашена тзв. Шестојануарска диктатура. Званични назив овог устава је Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Устав је донет за време регента Александра I Карађорђевића. *Устав* је највиши правни акт сваке државе, тј. „писани правни документ најјаче правне снаге који правно обликује основне политичке односе, нарочито конституисање, функционисање и овлашћења политичке власти, постављајући истовремено границе њеној акцији у циљу очувања слободе човека.”³ „*Државни провизоријум*” подразумева период настанка КСХС који обухвата период од проглашења Прводецембарског акта 1. децембра 1918. године до доношења Видовданског устава 28. јуна 1921. године. Реч је о периоду када КСХС није имала свој устав, који је тек требало донети. *Напутак* је упутство Народног вијећа којим су дефинисани услови под којима ће се Држава Словенаца, Хрвата и Срба ујединити са Краљевином Србијом у заједничку државу. *Адреса* је акт од 24. новембра 1918. године којим је делегација Народног вијећа Државе СХС, у његово име, прогласила уједињење њихове територије са Краљевином Србијом, у чији састав су ушли и Војводина и Краљевина Црна Гора. *Прводецембарски акт* је изјава од 1. децембра 1918. године, која представља одговор на Адресу Народног вијећа Државе СХС. Овај одговор прочитао је у кући Крсмановића на Теразијама регент Александар I Карађорђевић. Овај акт представља основу „државног провизоријума”. *Политика* је начин и манир доношења одлука од стране групе људи (политичара); у ширем смислу обухвата све врсте узајамних дејстава у друштву. То је метод и процес стицања и одржавања подршке

³Д. Стојановић, *op.cit.*, стр. 55.

јавности, са циљем стицања политичке моћи. *Политичка странка* је политички облик организовања људи, повезани истом политичком идеологијом, а са циљем потпуног или делимичног освајања државне власти, путем демократских избора. *Избори* су процедура путем које грађани једне државе бирају политичке представнике, са циљем да им повере вршење политичке власти и представљају одраз суверене воље народа. Они представљају извор и темељ легитимитета целовитог система државне власти. *Уставотворна скупштина (Конституанта)* је скупштина која је трајала у периоду од 12. децембра 1920. године до 28. јуна 1921. године, која је одржана са циљем доношења Устава. Чинило ју је 419 посланика. Привремени председник Конституанте био је Никола Пашић, до избора др Ивана Рибара на наведени положај.

2. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ПРЕ ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ 1921. ГОДИНЕ

2.1. Идеје о југословенској држави које су се јавиле пре и у току Првог светског рата

Тежња за стварањем јединствене државе у којој би се нашли сви Јужни Словени постојала је од давнина. Први пут се идеја о заједничкој југословенској држави јавила у XIX веку, и то у области културе, али су први кораци били предузети почетком XX века, где су били представљени конкретни програми и акције, али су услови за остварење југословенске идеје стварају тек почетком Првог светског рата.

С тим у вези, требало би разликовати два гледишта на стварање јужнословенске државе: 1. *хрватско гледиште*, које се највише огледало у идејама Илирског покрета⁴ са Људевитом Гајем на челу, преко Старчевића и Кватерника, па све до Штросмајера, Мразовића и Рачког, и 2. *српско гледиште*, које је највише било изражено кроз рад Илије Гарашанина, преко Светозара Марковића, па све до Владимира Јовановића и Јаше Томића.

Оба гледишта имају исти циљ, а то је *уједињење свих јужнословенских народа у једну државу*. Међутим, између ових гледишта су, ипак, постојале значајне разлике, које

⁴Други назив за Илирски покрет је Хрватски национални препород.

су се огледале у приступу једном комплексном проблему, као што је одређивање начина стварања и одређивања унутрашњег уређења будуће југословенске државе.

2.1.1. Хрватско гледиште

Када је у питању *хрватско гледиште*, први који су почели размишљати о идеји заједничке јужнословенске државе били су припадници Илирског покрета, са Људевитом Гајем на челу. Ова идеја је била део шире идеје, као што је идеја панславизма, с тим што су илиристи ограничили идеју панславизма само на Јужне Словене. Тада је „Хрватска, укљештена између Аустрије и Мађарске, тражила савез са Словенцима и Србима. На другој страни, Словенци су у оквиру Монархије били подвргнути германизацији, а већи део Срба се налазио у поданичким или вазалним односима према Отоманском царству. Сама Хрватска се у XIX веку налазила у два дела монархије, под три управна режима, у велесили која је победила Наполеона и на Бечком конгресу кројила карту Европе.”⁵ Имајући ове чињенице у виду, Хрватска није била у нарочито повољном положају, јер ју је карактерисала територијална и управна раздвојеност, јер су, рецимо, Истра и Славонија потпале под аустријску власт, те су тиме биле „под утицајем германизације и итализације”, док су Хрватска и Славонија биле под угарском влашћу, где су „биле подвргнуте мађаризацији”.⁶

Сматра се да је хрватска мисао о стварању заједничке државе Јужних Словена почивала на „претпоставци о њиховој етничкој, језичној и културној сродности, те и о заједничком интересу у борби за ослобођење од туђинске власти - Хабзбуршке Монархије и Османлијског Царства”⁷, што представља крајњи циљ хрватске верзије југословенске идеје.

Основна идеја Илирског покрета, чији је главни представник био Људевит Гај, била је да, пре свега, окупи све хрватске земље и уведе хрватски језик као службени језик на хрватским просторима, али и да шире окупи остале Јужне Словене, које би „било под илирским именом, јер се тада сматрало да Јужни Славени потјечу од Илира.”⁸

⁵ Ж. Баргуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009., Свен, стр. 165.

⁶ *Ibidem*, стр. 165.

⁷ Н. Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 1998., Naklada Pavičić, стр. 17.

⁸ *Ibidem*, стр. 17.

Треба напоменути да је идеја кроатизма коју је изложио Илирски покрет била створена под великим утицајем надлазеће германизације, итализације и мађаризације хрватских територија под окриљем Хабзбуршке Монархије⁹, а да је идеја југословенства „произашла из спознаје да је Хрватска угрожена од моћнијих сусједа и да ће им се лакше одупријети ширим окупљањем сродних сусједних славенских народа”.¹⁰ Све ово указује на то да су идеје кроатизма и југославизма међусобно испреплетане и повезане, те да једну од идеја није било могуће реализовати уколико није била укључена друга идеја.

Међутим, највећи проблем који се провлачио кроз ову идеју била је верска расподељеност српског и хрватског народа, те се сматрало да заједница језика није довољан аргумент за опстанак заједничке државе. Тај проблем је постао видљив кроз даљи развој идеје југословенства и кроатизма.¹¹ Такође, сматра се да заједница језика није била успешна ни због већ разбуђене националне свести Срба и Словенаца, који су већ прошли фазу националног буђења, имали своју националну свест и створили свој језик и писмо. Чак су Срби, који су били под османлијском влашћу, након два устанка одржаних 1804. и 1815. године добили аутономију у оквиру Османског Царства и настојали су да ту аутономију сачувају.¹²

Након периода илиризма, који је окончан забраном Илирског покрета 1843. године, идеја кроатизма и југославизма се још више распламсала. Иако је идеја илиризма имала значај само у хрватској средини, ипак је она представљала камен-темељац за концепте које ће заступати будуће генерације.¹³

Пре свега, долази до формирања Хрватске странке права, чији су главни представници Анте Старчевић и Еуген Кватерник.¹⁴ Они као лидери Хрватске странке права заступали су концепт Хрватске као независне државе, отцепљене од Аустро-Угарске, али су истовремено негирали постојање српског народа, присвајање словеначког народа и погледом на Босну и Херцеговину као део хрватске територије.

⁹ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 165.

¹⁰ Н. Matković, *op.cit.*, стр. 17.

¹¹ На овај проблем, цитирајући М. Екмечића, указала је и проф. др Љубомирка Кркљуш; видети у: Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007., Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, стр. 262.

¹² Како сматра Хрвоје Матковић, идеја илиризма је задржала свој значај „само у хрватској средини у којој је и настао”, док је идеја југословенства која се у њој појавила „остала тек заметак политичког програма који ће прихватити будуће генерације”, а које ће утицати на политичку судбину хрватског народа. Видети у: Н. Matković, *op.cit.*, стр. 18.

¹³ *Ibidem*, стр. 18.

¹⁴ Колоквијални назив за припаднике ове странке био је „праваши”.

Када се ове чињенице узму у обзир, може се рећи да је праваштво чисто хрватски покрет антисрпске и антисловеначке природе. Овај покрет прихватио је гледиште да је хрватски народ „један политички народ у оквиру хрватске државе”¹⁵, што значи да су они већ тада видели хрватски народ као јединствен народ са својом територијом.¹⁶ Они су идеју уједињења видели кроз настанак велике хрватске државе, чиме је одбачена идеја аустрославизма и тријализма¹⁷, чији су заступници били прваци Народне странке (Штросмајер, Рачки, Мразовић). Управо у ставовима који су заузимали „праваши” би требало тражити камен спотицања приликом конституисања заједничке јужнословенске државе - Краљевства (касније Краљевине) Срба, Хрвата и Словенаца, као и узрок будућег настанка Независне Државе Хрватске (НДХ) и, на крају, каснијег распада СФРЈ почетком 90-их година XX века.

Такође, бискуп Јосип Јурај Штросмајер, Матија Мразовић и Фрањо Рачки, као и њихов следбеник Ватрослав Јагић, који су били део Народне странке, своју идеју о стварању заједничке југословенске државе заснивали су на *идеји аустрославизма*, које је подразумевало постојање „федеративног преуређења Монархије и заједнице Јужних Словена у оквиру федеративне Монархије или ван ње.”¹⁸ Ова идеја је заснована на равноправности Јужних Словена са Аустријанцима (Немцима) и Мађарима (Угарима) у оквиру Хабзбуршке Монархије.¹⁹ Они су заузели став да су, историјски гледано, већ формирану посебни народи и да будућа југословенска држава треба бити заједница равноправних народа. Одатле произлази да је крајњи циљ стварање југословенске државе засноване на федеративном државном уређењу и на признатој националној индивидуалности.²⁰ Концепт који су заступали Штросмајер и његови истомишљеници у многоме је зависио од спољнополитичких фактора који су били актуелни у датом

¹⁵ Оно што јесте интересантно код концепта правашког покрета јесте да су били против овог концепта када га је примењивала Мађарска, те су се борили против тог принципа када су га они примењивали. Видети у: Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 262.

¹⁶ Оно што је интересантна чињеница јесте да је управо концепт који су заступали Анте Старчевић и Еуген Кватерник користио и Анте Павелић (правник), који је свој концепт усташтва засновао на њиховим идејама.

¹⁷S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja: Od ideja do ujedinjenja*, Tuzla-Mostar, 2019., Arhiv HNK, стр. 249-251.

¹⁸ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 262.

¹⁹ Лидери Народне странке су више истицали идеју панславизма, која је, по њиховом мишљењу, подразумевала „повезивање свих Словена уз подршку Русије” и сматрали су да би уједињена Хрватска била привлачна за све Јужне Словене, чији би центар окупљања био Загреб, а не Београд. Дотакли су се и идеје југославизма, која је за њих више представљала надоградњу идеје илиризма или, како је приметио Х. Матковић, „у основи илиризам прилагођен новим приликама”. Видети у: Н. Matković, *op.cit.*, стр. 19; *Ibidem*, стр. 262.

²⁰Овај концепт ће касније преузети и лидер Хрватске пучке сељачке странке Стјепан Радић.

тренутку, чега су и сами били свесни, те су тада заузели став да се уједињење може реализовати уз претходни слом Аустро-Угарске²¹, који би се догодио тек у будућности.²²

Суштина њиховог концепта, која је добила своје отелотворење приликом стварања будуће Краљевине СХС, најбоље је описана у ставу Ватрослава Јагића, који каже да су Хрвати и Срби „један народ по језику, а два народа по вери, те да сваки треба задржати своје име и национално име своје језику, предлажући да се на истоку језик зове српски, а на западу хрватски.“²³

2.1.2. Српско гледиште

Када је у питању *српско гледиште*, идеја о заједничкој јужнословенској држави најбоље је разрађена кроз рад Илије Гарашанина. Његов узор је, уједно, и корен српске концепције југословенства, а то су језички критеријуми, које је претходно зацртао Вук Стефановић Караџић.²⁴ Он је у свом најзначајнијем делу „Начертаније“²⁵ истиче свој став да би српска спољна политика морала ићи у правцу проширења граница, тако што ће Србија „приљубити све народе српске који ју окружавају.“²⁶ Основна замисао коју је имао И. Гарашанин била је оснивање нове српске државе „на југу“, а да би то могло да се оствари, било је неопходно да дође до распада Османлијског Царства и обнове српске државе.²⁷ Такође, он је заузео став да заједничка јужнословенска држава треба да буде створена тако што би прво дошло до уједињења Срба у Турској, затим би се приступило уједињењу Срба из Јужне Угарске, где би држава и даље била српска, да би, на крају, дошло до уједињења Срба са Хрватском, Далмацијом и Славонијом, чиме би српско

²¹ *Ibidem*, стр. 20.

²² На крају је до тог слома дошло окончањем Првог светског рата 1918. године, који је за последицу имао распад Аустро-Угарске. Тада је она била подељена на две државе - Аустрију и Мађарску. Онај део Аустро-Угарске у којој су били настањени Јужни Словени (Словенци, Хрвати и Срби) постао саставни део Краљевства (касније Краљевине) СХС 1918. године, о чему ће бити речи у даљем излагању.

²³ М. Суботић, Југословенство и југословенска држава: идеје и учинци једног геополитичког експеримента, у: Кнежевић, М. (ур.), *Часопис за национална и државна питања „Национални интерес“*, година XIV, vol. 33, број 3/2018, стр. 77.

²⁴ Н. Matković, *op.cit.*, стр. 22.

²⁵ Илија Гарашанин је своје најпознатије дело написао 1844. године, ослањајући се на „План словенске политике Србије“ који је израдио Чех Франтишек А. Зах (срп. Фрања Зах). Начертаније је представљало „програм српске државне и националне политике.“ Видети у: Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 174.

²⁶ Гарашанин је под „народима српским“ подразумевао припаднике српског народа који су живели на тлу Аустрије и Турске.

²⁷ Територије које би обухватала та нова држава, према мишљењу И. Гарашанина, биле би Кнежевина Србија као њен централни део, којој би биле придружене Босна и Херцеговина, Црна Гора и Стара Србија (коју је Гарашанин назвао Северна Албанија).

обележје прерасло у југословенско, што би дошло до изражаја када би у саставу те државе ушла и Бугарска.

Значај Начертанија огледа се у томе што је он постао камен темељац „српској државној мисли, која је имала пред собом идеју уједињења српског народа, а као могућност и јужнословенског.“²⁸ Он је даље ову идеју даље разрадио и у Програму југословенске политике²⁹, у коме истиче да „Београд и Загреб стају на чело тог покрета, да су то два стожера на којима ће се југословенска ствар сва окретати“, као и чињеницу да су Срби и Хрвати један народ и да је то „основ будуће државе, а не вера која нас на троје дели и раздваја.“³⁰ На овим идејама је још осамдесетих година XIX века чувени српски политичар и државник Никола Пашић истакао свој став да је један од основних задатака и циљева Србије у наредном периоду да се бори за слободну, уставну и парламентарну државу, која је истовремено постала и „напор да Србија постане Пијемонт целог Српства.“³¹

Даље, Светозар Марковић заступао је концепт југословенске државе као „федерације равноправних народа на Балкану“, који је заснован на „начелима самоуправе“.³² Владимир Јовановић заузео је став да „решење источног питања лежи у стварању једне балканске федерације, или, пак, само конфедерације, у којој би балкански народи били уједињени у једној равноправној заједници.“³³ Одавде произлази да су и Марковић и Јовановић заступали сличан став као Штросмајер.

Јаша Томић је, по питању заједничке јужнословенске државе, сматрао да су „Срби, Хрвати и Словенци три сродна народа, који треба да теже стварању државне заједнице, али да се ради о три народа, а не о једном, и да неће бити стабилна државна заједница која буде изграђена на тој погрешној претпоставци.“³⁴ С друге стране, политичке странке у Краљевини Србији имали су, по том питању, јединствен став: да се реализује ослобођење преосталих територија на којима живи српски народ и да, самим тим, дође

²⁸ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 174-175.

²⁹ Овај програм Гарашанин саставља по налогу кнеза Михајла Обреновића, а у сарадњи са Антонијом Орешковићем.

³⁰ Одавде се може закључити да једино народност може бити основ за уједињење, док вера то не може бити. Видети у: В. Михајловић, *Уставно право*, Краљево, 2009., стр. 201.

³¹ Љ. Димић, *Историја српске државности, Књига III - Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001., стр. 9.

³² Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 265.

³³ *Ibid.*, стр. 264-265.

³⁴ Историјски гледано, став који је заузео Јаша Томић је био најисправнији, али, нажалост, нико није посматрао идеју заједничке југословенске државе на тај начин или је то гледиште сагледао површно, што је касније имало штетне последице по заједничку југословенску државу. Видети у: *Ibidem*, стр. 267.

до његовог ослобођења и уједињења, где се под уједињењем подразумевало „прикључење српској територији оних територија које су насељене српским или претежно српским становништвом”.³⁵

Српска идеја југословенства почивала је на постојању свести о српској језичко-етничкој заједници, која је представљала „светосавско-доситејевско-вуковску српску језичку парадигму.”³⁶ Павловић и Суботић су стали на становиште да постоје четири блиска јужнословенска народа, а то су: Срби, Хрвати, Бугари и Словенци. По њиховом мишљењу, разлика између ових народа је језичке природе, што није била препрека за развој даље културне и политичке сарадње. Ову идеју, поред претходно поменутог Николе Пашића, заступали су још и кнез Михајло Обреновић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић, Милован Миловановић, Никола Стојановић, Слободан Јовановић и др.³⁷

Тадашње политичке странке у Краљевини Србији имале су готово истоветан став: да се реализује ослобођење преосталих територија на којима живи српски народ и да, самим тим, дође до ослобођења целокупног српског народа и до његовог уједињења, где су под „уједињењем” подразумевали „прикључење српској територији оних територија које су насељене српским или претежно српским становништвом.”³⁸ На став српске политичке елите доста је утицала и чињеница да је српски народ био расцепкан и који је живео на територијама два царства (Хабзбуршке монархије и Османског царства) и две самосталне државе (Србије и Црне Горе), што је утицало на неједнак национални, економски и културни развој српског народа у целини.³⁹

Ваља поменути и чињеницу да су поједини српски мислиоци на хрватску концепцију југословенства гледали са неповерењем⁴⁰, нарочито Јован Дучић и Лазо М.

³⁵ *Ibidem*, стр. 265

³⁶ Ову идеју највише су заступали прваци Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић; видети у: М. Суботић, *нав. дело*, стр. 79.

³⁷ *Ibidem*, стр. 79.

³⁸ Ова идеја уједињења остваривана је постепено, посебно ако имамо у виду спољнополитичке околности на балканском простору, као што су окупација Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске на основу одлуке Берлинског конгреса, или констатно слабење Османлијског Царства (та околност стварала је све извеснију могућност за ослобађање Македоније и Старе Србије - Рашке области и Косова и Метохије), као и Царински рат (1906-1911) и анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908. године. Видети и: Љ. Кркљуш, *op. cit.*, стр. 265.

³⁹ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. II, Београд, 1989., стр. 331-332.

⁴⁰ Хрватски поглед на идеју кроатизма и југославизма најбоље је разумео и објаснио прота Димитрије Руварац. Он је наводио одређене хрватске ауторе који су означени као фалсификатори историје. Такође, Љубомир Стојановић је лепо расветлио илирство Људевита Гаја и великохрватску „смицалицу” коју је изложио Штросмајеров следбеник Ватрослав Јагић. Више о томе видети у: М. Суботић, *op. cit.*, стр. 79-80.

Костић.⁴¹ Нажалост, многи српски мислиоци попут Ј. Цвијића, В. Ћоровића, Ј. Скерлића, А. Белића и др., нису уочили опасност на коју су указали Ј. Дучић и Л. М. Костић и прихватили су хрватску идеју југословенства, што због незнања, што због површности у мишљењу и деловању.⁴²

2.2. Историјски догађаји који су претходили стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Тежња јужнословенских народа за уједињењем имала је своје противнике. Највећи противник ове идеје свакако је била Аустро-Угарска, односно немачки империјализам уопште, који је тежио да се преко југословенских земаља ван Аустро-Угарске пробије на Балкан и даље на Исток, где су се чак плашили заразног примера стварања српске државе, јачања националне свести српског народа и активне пропаганде Краљевине Србије, која је имала утицаја и на југословенско становништво унутар њихове државе.⁴³ Такође су велики противници ове идеје били и Италија (због њених претензија на обалу источног Јадрана и њених хегемонистичких планова на Балкану) и Ватикан (због страха од јачања утицаја православља и већег словенског утицаја, као и бојазни да ће уједињење са православним српским народом „угрозити темеље најкатоличкије државне заједнице“).⁴⁴

Међутим, вишедеценијске тежње за стварањем заједничке југословенске државе добиле су прилику за сопствено остварење оног момента када је Аустро-Угарска објавила рат Краљевини Србији 28. јула 1914. године. Оно што је претходило објави рата био је атентат извршен на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију у Сарајеву, на Видовдан, 28. јуна 1914. године од стране припадника организације „Млада Босна“, којима је припадао и Гаврило Принцип као крајњи извршилац атентата.⁴⁵ Овим чином били су нарушени односи Аустро-Угарске и

⁴¹Јован Дучић је рекао да је илирски покрет „хрватски препород који заједно са југославизмом представља чисто хрватску ствар“, док је Лазо М. Костић рекао следеће: „Хрвати послуживши се илирским покретом, учинили су нешто незапамћено и невиђено у свету: они су присвојили српски језик и прогласили га за хрватски језик.“; видети у: *Ibid.*, стр. 79-80.

⁴²*Ibid.*, стр. 82.

⁴³Видети у: Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1981., Нолит, стр. 16-17.

⁴⁴*Ibid.*, стр. 18.

⁴⁵Претходно је атентат над Францом Фердинандом и његовом супругом покушао да изврши омладинац Недељко Чабриновић, који је тада бацио бомбу на престолонаследника, али је тада престолонаследник остао неповређен. Тек „непун сат касније, Гаврило Принцип је из пиштоља испалио два хица и усмртио надвојводу и, грешком, његову супругу Софију војвоткињу Хоенберг.“ Оба атентатора су била одмах

Краљевине Србије, који су и раније били јако лоши због Царинског рата из 1906. године и Анексионе кризе из 1908. године. Сам антетат су аустро-угарски истражни органи покушавали да на било који начин „повежу атентаторе са српском владом”, но једини резултати до којих су тада долазили били су такви да национални покрет у Босни и Херцеговини подржавају „неке организације из Србије које српска влада толерише”, али да није могуће доказати учешће српске владе у атентату, у његовој припреми, или у обезбеђењу оружја”.⁴⁶

Након Сарајевског атентата српска влада је жалила због овог чина, али га је и осудила. О овом поступању српске владе најбоље сведочи изјављивање саучешћа аустро-угарском посланику у Београду од стране српске владе предвођене Николом Пашићем као њеним председником, као и слање телеграма саучешћа министру иностраних дела који је послао српски посланик у Бечу Јован М. Јовановић. Ове радње имале су за циљ да се демантује повезаност српске владе са атентатом у Сарајеву, као и учешће у истом.⁴⁷ Међутим, све то није имало утицаја на Аустро-Угарску⁴⁸, која је послала дана 23. јула 1914. године, преко Лазара Пача, министра финансија српске владе, ултимативну ноту⁴⁹, која садржи десет тачака, од којих су најспорније тачке 5 и

ухапшена, док су дан касније били ухапшени и Трифко Грабеж, Васа Чубриловић и Цветко Поповић, док је Мухамед Мехмедбашић успео да побегне и пребаци се у Црну Гору; видети у: З. Јеротијевић, *Историја државе и права*, Београд, 2019., Пословни и правни факултет Универзитета „Унион-Никола Тесла”, стр. 332.

⁴⁶ *Ibid.*, стр. 333.

⁴⁷ Одатле може да се закључи да, због тадашње велике моћи Аустро-Угарске, због свог учешћа у балканским ратовима (1912-1913), у којима је имала велике губитке у погледу људства, због нестабилних политичких прилика, обележене војно-политичким сукобима на новоослобођеним територијама, повлачењем са престола краља Петра I Карађорђевића и ступања на власт регента Александра Карађорђевића, тадашњих припрема за нове изборе за Народну скупштину, као и због потенцијалне опасности од глади, која би наступила уколико би рат почео пре него што буде обрана летина, Краљевина Србија била „изморена”, те као таква није била спремна за још један рат, већ је настојала да наредне године буду године мирног развоја (Љ. Димић, *Узроци Великог рата, Србија и југословенско уједињење*, у: Беговић, Б., Мирковић, З. (ур.), *Сто година од уједињења - формирање државе и права*, Београд, 2020., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 31-32).

⁴⁸ Штавише, Аустро-Угарска је донела одлуку да атентат на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију буде дефинитивно искоришћен као повод за објаву рата Краљевини Србији још 7. јула 1914. године, али у датом тренутку још увек није био дефинисан њихов коначни ратни циљ. У тој одлуци било је сугерисано њиховим генералима да „мобилизацију трупа треба започети тек пошто се Србији упути ултиматум који ће омогућити „радикално решење путем војничке акције” и пошто он буде одбијен.” (*Ibid.*, стр. 30). Одатле се може закључити да је Аустро-Угарска намерно саставила текст ултиматума на такав начин да за српску владу буде апсолутно неприхватљив, што би њима омогућило да објаве рат Краљевини Србији (прим. аут. М.М.). Чак постоје и мишљења да је Аустро-Угарској био потребан „срећан рат” или „мали рат” како би повратили своје изгубљено самодостојанство „велике силе” и оснажио пољузане позиције на унутрашњем и спољашњем плану (*Ibid.*, стр. 22), због чега је Краљевина Србија била означена као главни непријатељ Аустро-Угарске.

⁴⁹ Главна идеја овог ултиматума је била да се Србија оптужи да је идеја о атентату настала у Србији, да су оружје и муницију „дали официри и чиновници чланови народне одбране” и да су пребацивање у Босну извеле „старешине српске пограничне службе”. Видети у: З. Јеротијевић, *op.cit.*, стр. 334.

6, у којима је захтевано да поводом атентата у Сарајеву буде спроведена истрага у којој ће учествовати и припадници органа Аустро-Угарске, као и да српска влада прихвати сарадњу са њиховим органима у циљу „угушивања превратничког покрета против територијалног интегритета Аустро-Угарске монархије.”⁵⁰ Овај ултиматум имао је за циљ да доведе у питање суверенитет и територијални интегритет Краљевине Србије, чему се српска влада одлучно противила. Тада је српска влада прихватила све тачке ултиматума, осим тачке шест, која се тичала вођења истраге од стране аустро-угарских истражних органа на територији Краљевине Србије, јер би тај чин представљао грубу повреду Устава из 1903. године и Закона о кривичном поступку.⁵¹ Незадовољна одговором српске владе, Аустро-Угарска путем телеграма 28. јула 1914. године објављује рат Краљевини Србији⁵², чиме је формално започет Први светски рат, док је фактички започет предузимањем првих ратних операција 12. августа 1914. године.⁵³

Након објаве рата, уследили су догађаји који су имали крајњи циљ, а то је стварање заједничке државе Јужних Словена. Пре свега, уследила је одлука о општој мобилизацији и премештању Скупштине и Владе у Ниш као ратну престоницу, где је касније донета, за уједињење веома важна, *Нишка декларација*. Затим је 1915. године закључен тајни, али веома битан споразум за будућност будуће државе, а то је *Лондонски споразум*. Након тога у Фиренци долази до оснивања, а у Паризу до *конституисања Југословенског одбора*, чије је оснивање од великог значаја, јер је српска влада управо са њиховим члановима закључила још један битан акт, који ће касније утицати на будућност заједничке државе - *Крфску декларацију*. На крају, вредно је поменути и *Мајску декларацију*, која је представљала противтежу Крфској декларацији, јер је ова декларација имала исти циљ, али различито гледиште на идеју уједињења у заједничку јужнословенску државу.

⁵⁰Цео текст аустријске ноте која садржи ултиматум упућен Краљевини Србији налази се и у: *Лист Политика, број 3769 од 12. јула (по новом календару 25. јула) 1914. године*, стр. 1.

⁵¹ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 269.

⁵²Неки аутори имају мишљење да је Аустро-Угарска само чекала „формалан изговор да српска влада није прихватила свако слово ултиматума”, те да је само чекала да Краљевини Србији објави рат; видети у: З. Јеротијевић, *op.cit.*, стр. 336.

⁵³С. Шаркић, *Историја државе и права Србије*, Историја државе и права II, Нови Сад, 2011., Правни факултет Универзитета у Новом Саду, стр. 69.

2.2.1. Премештај престонице у Ниш и Нишка декларација

Након објаве рата Краљевина Србија је дефинисала свој ратни циљ одлуком регента Александра I Карађорђевића од 4. августа 1914. године, који је у том тренутку морао бити у складу са тадашњим спољнополитичким приликама. Тадашњи ратни циљ Краљевине Србије био је одбрана отаџбине и одбрана слободе и независности српског народа. У том тренутку Краљевина Србија није могла истаћи као ратни циљ југословенско уједињење.⁵⁴ Пре дефинисања ратног циља, доношењем Указа регента Александра од 12. јула 1914. године, долази до стратешког премештаја престонице из Београда у Ниш, где је српска влада организовала своје седнице. Два дана касније, 14. јула, била је заказана ванредна седница Народне скупштине.⁵⁵

Почетком септембра 1914. године је, по први пут, формулисан став да „се од Србије створи једна јака југозападна словенска држава у чији би састав ушли и сви Срби, сви Хрвати и сви Словенци“. Српски политичари су ову државу препоручивали савезницима као „поуздани основ за мир на Балкану“ и земљу која одређује „равнотежу на Јадрану, па донекле и на Средоземљу“. Прва скица територијалног оквира заједничке југословенске државе коју је дала српска влада настала је 1. септембра 1914. године и на њој су, индиректно, територијалне аспирације Краљевине Србије на Банат са Темишваром, Бачку са Суботицом, Барању, Славонију, Међумурје, Словенију са делом Корушке, Хрватску без делова Истре. Ту нису биле уврштене Црна Гора и Босна и Херцеговина, јер су, према мишљењу Николе Пашића, оне сматране српским земљама.⁵⁶

Управо су ратни успеси на Церу и касније на Колубари били су од значајног утицаја да коалициона влада сачињена од радикала, напредњака и самосталаца, на челу са Николом Пашићем, редефинише ратни циљ Краљевине Србије, што је било учињено дана 7. децембра 1914. године, када је у Нишу усвојена Нишка декларација.

⁵⁴Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 273-274.

⁵⁵Истог дана је донет Указ о мобилизацији војске, као и Указ којим се обустављају све изборне радње предузете на основу краљевог указа од 10. јуна са циљем да се изабере нова скупштина; видети у: Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 166.

⁵⁶Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 35.

Нишка декларација је навела да све своје снаге ставља у службу југословенског уједињења, као и да започето ратовање треба завршити успешно, уз ослобађање и уједињење „све неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца“.⁵⁷

Ова декларација донета је у форми изјаве и, правно гледано, није представљала обавезујући правни акт. Но, ова декларација је значајна зато што је створила моралну обавезу чланова коалиционе владе да теже ка остварењу вишедеценијске идеје о стварању заједничке југословенске државе. Њоме је први пут била имплементирана политичка идеја о „троименом народу“. Она је представљала прокламацију Краљевине Србије, тј. њеног ратног програма, који је као крајњи циљ имао југословенско уједињење, те је рат за Краљевину Србију „престао да буде само борба за опстанак и независност.“⁵⁸ Због реализације идеје југословенства, тј. идеје уједињења „троименог народа“ под „једним државним кровом“, Краљевина Србија је свесно жртвовала идентитет сопствене државности, као и саму државност.⁵⁹

Усвајање Нишке декларације од 7. децембра 1914. године од стране Народне скупштине Краљевине Србије није наишло на повољан пријем у земљама савезницама Србије – Француској и Русији. Чак постоје тврдње да су оне, из различитих интереса, ову декларацију одбиле.⁶⁰

За српску владу, којом је тада председавао Никола Пашић, Нишка декларација је представљала начин изражавања спремности да истраје у борби за ослобођење свог народа, али и ослобођење и уједињење „све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словена.“⁶¹ Кроз овај правни документ српски народ је поновио оно што је кнез Михајло Обреновић 1859. године назначио као српски национални програм, који је представљао „максимални национални програм ослобођења Срба и других народа од Аустрије као главног непријатеља њиховог уједињења у заједничко државно биће.“⁶²

⁵⁷Цео текст Нишке декларације видети у: Н. Ранђеловић, М. Годоровић-Крстић, *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа*, Београд, 2009., Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 321.

⁵⁸Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 13.

⁵⁹ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 36.

⁶⁰ Р. Гафиновић, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – држава без правног темеља, у: Кнежевић, М. (ур.), *Часопис за национална и државна питања „Национални интерес“*, година XIV, vol. 33, број 3/2018, стр. 110.

⁶¹ В. Казимировић, *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. I, Крагујевац, 1995., стр. 205.

⁶² В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 202.

2.2.2. Лондонски споразум

Док је Краљевина Србија настојала остварити ратни циљ дефинисан Нишком декларацијом, дана 24. априла 1915. године закључен је тајни споразум у Лондону између сила Антанте и Италије. Овим споразумом силе Антанте су обећале Италији Трентин (Тирол), Трст, Горицу, Градишку, Истру до Волоског, острва Црес и Лошињ и мања кварнерска острва, Далмацију од Стариграда до Трогира и далматинска острва, као и део Албаније, острва Додеканеза и део немачких колонија у Африци.⁶³ Оног момента када је сазнала за овај споразум, српска влада је изнела протестну ноту, у којој је поновила захтеве изнете у Нишкој декларацији и где тражи од Антанте гаранције за стварање целовите југословенске државе.⁶⁴

Очигледно је да Антанта није обраћала пажњу на то које територије су обећали Италији. Овом потенцијалном расподелом територија идеја о стварању југословенске државе добила је још једног противника – Италију, јер је стварање југословенске државе за Италију значио „поновно одустајање од амбиција, јер се нови снажни сусед не би мирио са италијанском превлашћу на Јадранском мору“.⁶⁵

2.2.3. Формирање Југословенског одбора

Идеја о заједничкој југословенској држави први пут се јавила у Србији и у делима српских интелектуалаца, али је имала велики број присталица и на просторима Аустро-Угарске на коме су живели Хрвати, Словенци и други јужнословенски народи под њиховом влашћу. Сматра се да је њихова тежња за уједињењем била већа због стања поробљености, тј. они су „тако дуго, стрпљиво и у једном побожном заносу жељно ишчекивали да се оствари њихов сан о слободи и својој јединственој држави.“⁶⁶

Док је српска влада настојала да оствари ратни циљ дефинисан Нишком декларацијом, припадници политичке емиграције у Аустро-Угарској, којој су припадали др Анте Трумбић, Франо Супило, др Хинко Хинковић, Иван Мештровић, Никола Стојановић, Душан Васиљевић, Франц Поточњак, Љубо Леонтић и др. су новембра 1914.

⁶³ Ж. Баргуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 168.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 18.

⁶⁶ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 202.

године у Фиренци оформили Југословенски одбор, који је био формално конституисан у Паризу априла 1915. године. На челу Председништва Југословенског одбора изабран је др Анте Трумбић.⁶⁷ Седиште Југословенског одбора је било у Лондону, одакле је отпочео свој рад.

Циљ оформљења Југословенског одбора био је „да ради на југословенском програму, да шири југословенске интересе и ради на стварању независне југословенске државе ван Аустро-Угарске“⁶⁸, као и да дипломатским путем утиче на различите слојеве друштва.⁶⁹

Идеја о формирању Југословенског одбора била је зачета раније, и то након успешно окончаног Првог балканског рата 1912. године. У прилог томе говори и састанак који су одржали Никола Пашић као председник српске владе, с једне стране, и Јосип Смодлака и Никола Стојановић као представници Јужних Словена у Аустро-Угарској, са друге стране, у новембру и децембру 1912. године. Тада је договорено да се обави састанак далматинских и босанских политичара поводом утврђивања правца заједничке акције, што је и урађено у Сплиту 1913. године, када је била одржана тзв. „мала конференција“ угледних далматинских и босанских политичара. На том састанку дошло се до закључка да „сви Срби и Хрвати треба да раде на ослобођењу од Аустро-Угарске и то у склопу решавања југословенског питања, при чему Србија треба да одигра улогу југословенског Пијемонта у окупљању југословенских народа.“⁷⁰ Овим закључком је југословенско питање било стављено на дневни ред.

Формирање Југословенског одбора је значајно због тога што је идеја југословенског уједињења добила још једног носиоца ове идеје. Но, разлика између њега и српске владе огледала се у чињеници да је Југословенском одбору, као заступнику националних и политичких интереса југословенских народа у Аустро-Угарској, недостајао легитимитет, чиме је „фактички био лишен могућности да непосредно утиче на политички живот у њој“⁷¹, због чега је Југословенски одбор предузимао одређене дипломатске активности⁷², попут обраћања француској и енглеској влади и руском амбасадору у Паризу путем меморандума о својим намерама и циљевима своје политике.

⁶⁷Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 20; Ж. Бартуловић, Н. Рањеловић, *op.cit.*, стр. 169.

⁶⁸В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 202.

⁶⁹Под „различитим слојевима друштва“ подразумевају се светске цркве, међународни социјализам и масонски кругови. Видети у: Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 277.

⁷⁰В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 202-203.

⁷¹Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 21.

⁷²В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 203.

Том приликом је истакнуто да су „Срби, Хрвати и Словенци један исти југословенски народ који је историјски тежио да своје народно јединство потврди и политичким јединством и стварањем јединствене државе на југословенском етничком простору.”⁷³

Важно је истаћи да се чланови Југословенског одбора нису могли сложити међу собом око питања *на који начин ће доћи до уједињења*. Фрањо Супило је, због неприхватања његовог предлога да будућа држава буде уређена као федерација, поднео оставку, истичући да се „југословенско питање не може праведно и солидно ријешити никаквим једностраним поступком или каквим парцелираним анексијама, него договором, компромисом, фузијом, склопом традиција и права и онда еволуцијом нових генерација.”⁷⁴

2.2.4. Крфска конференција и Крфска декларација

Након великих победа на почетку рата, епидемије пегавог тифуса 1915. године, повлачења преко Косова и Метохије, Црне Горе и Албаније, српска војска је, заједно са народом, дошла на грчко острво Крф. У том временском раздобљу војна и политичка ситуација постала је све сложенија, а и наведени догађаји су утицали негативно на јачину српске војске и десетковано српско становништво. Све ове околности навеле су председника српске владе Николу Пашића да промени своје гледиште да само Краљевина Србија треба да формира заједничку југословенску државу и обликује њено унутрашње уређење.⁷⁵

На острву Крф је у периоду од 15. јуна до 20. јула 1917. године, на иницијативу српске владе, одржана Крфска конференција⁷⁶, чији су учесници били српска влада, на челу са Николом Пашићем као њеним председником, и делегација Југословенског одбора, на челу са др Антом Трумбићем. Циљ сазивања ове конференције био је да обе стране-учеснице приближе своје ставове, као и да се „изврши политички притисак на силе Антанте да одустану од идеје о опстанку Аустро-Угарске монархије.”⁷⁷ Питања која

⁷³ *Ibid.*, стр. 203.

⁷⁴ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 169-170.

⁷⁵ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 17.

⁷⁶ Сама Крфска конференција била је сазвана услед глобалних догађаја који су наступили у том тренутку, као што је: Фебруарска (Октобарска) револуција у Русији, улазак САД-а у рат на страни Антанте и деловање револуционарних покрета југословенских народа у Хабзбуршкој монархији.

⁷⁷ З. Мирковић, *Српска правна историја*, Београд, 2017., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 219.

су била спорна и чије решавање је било покушано на овој конференцији била су питање државног уређења будуће заједничке државе и питање начина изгласавања Устава будуће заједничке државе. Када је реч о питању државног уређења будуће заједничке југословенске државе, дилема се односила на то да ли будућу државу треба уредити као републику или монархију, односно да ли њу треба уредити према унитаристичком или федералистичком облику државног уређења. Преко овог питања „преламали су се погледи о националном питању, концепцији нације, националном јединству Срба, Хрвата и Словенаца, питању вере, суштини националног јединства „троплеменог народа”, природи и значењу унитаризма, облику државног уређења, основама провизоријума.”⁷⁸ Када је у питању начин изгласавања устава будуће заједничке југословенске државе, највећа дилема била је око тога да ли ће устав бити усвојен или племенском или бројчаном већином или комбинацијом наведених начина изгласавања устава. А. Трумбић је заузео став да треба прибегнути комбинацији племенске и бројчане већине, како би се постигла каква-таква једнакост између конститутивних народа. Треба нагласити да је он био против бројчане већине, јер је сматрао да су Срби бројнији народ и да би тај начин гласања довео до неједнакости између конститутивних народа. С друге стране, Н. Пашић је био против идеје коју је изнео А. Трумбић и навео је да, у том случају, треба тражити линију разграничења између племена.⁷⁹

Наведена питања била су решена делимично, и то тако што је решавање питања унутрашњег уређења остављено за касније, а питање начина изгласавања Устава било је решено завршним актом конференције – Крфском декларацијом.

Крфска декларација је потписана од стране учесника 20. јула 1917. године, садржала је тринаест тачака⁸⁰, од којих је једанаест чланова протоколарног карактера, док су преостали чланови представљали суштину декларације.⁸¹

⁷⁸ Док је Никола Пашић заступао став да будућа држава треба да буде уређена по принципима унитаризма и централизма, хрватски политичари, са др Антом Трумбићем на челу, истрајавали су у ставу да треба да постоји упоредно постојање централног законодавства и управе, с једне стране, и посебних аутономија, законодавних тела, извршних органа и сабора у појединим историјским покрајинама, с друге стране, што, у суштини, асоцира на федералистички вид уређења будуће државе (прим. аут.); видети у: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 18-19.

⁷⁹ Бартуловић, Ж., Ранђеловић, Н., *op.cit.*, стр. 172-173.

⁸⁰ Поједини аутори наводе да наведени акт има четрнаест тачака. Међутим, увидом у сам акт аутор је уочио да постоји тринаест тачака. Цео текст Крфске декларације налази се у: Н. Ранђеловић, М. Годоровић-Крстић, *op.cit.*, стр. 323-326.

⁸¹ Ж Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 172.

Она је садржала две целине. У првој целини Срби, Хрвати и Словенци су дефинисани као „троимени народ“, наведен је „главни циљ“ рата - „право слободног самоопредељења“. У складу са тим правом, Крфска декларација истиче захтев да југословенски народ „буде потпуно ослобођен сваког туђинског ропства и уједињен у једној слободној, националној и независној држави.“ Овим актом до изражаја су дошла два принципа: 1. принцип народног јединства и 2. принцип самоопредељења три народа: српског, хрватског и словеначког.⁸² Друга целина је детаљније разрадила принципе и идеје из прве целине декларације, те је предвидела да будућа држава треба бити уређена као уставна, парламентарна монархија са династијом Карађорђевић на челу; предвиђен је будући назив државе - Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, на чијем челу би био краљ, као и симболи заједничке државе (грб, застава, круна); регулисано је изборно право и његова реализација (непосредним и тајним гласањем на свим нивоима) и признато је активно и пасивно бирачко право, начело равноправности сва три конститутивна народа, принцип једнакости оба писма - ћирилице и латинице, начело једнакости пред судом и законом; слобода вероисповести (ту су изједначене православна, католичка и муслиманска вероисповест као најбројније); прописана је и обавеза законодавца да сачува Конфесионални мир; уведена је могућност изједначења старог и новог календара; прописана је и слобода кретања и отвореност Јадранског мора „свима и свакоме“, а у складу са „интересом слободе и равноправности свију народа“; регулисано је и питање начина доношења Устава у Конституанти (Уставотворној скупштини), доношење закона и његово ступање на снагу.⁸³

Од посебне важности су били тач. 9 и тач. 13 Крфске декларације, који су се односили на спорна питања. Наиме, у тач. 9 назначено је да територија будуће државе треба да обухвати „сву ону територију, на којој живи наш троимени народ у компактној и непрекидној маси, и она се без повреде животних интереса целине не би смела крњити“, што указује на постојање принципа неповредивости територије будуће државе. Даље се истиче да наш народ тражи само оно што је његово, а не туђе, те да се исти жели ослободити и ујединити. Констатовано је да се ниједан део ове целине не може правично одвојити и присајединити другој држави без пристанка самог народа, чиме опет долази до изражаја принцип самоопредељења народа. У тач. 13 говорило се о

⁸²Ови принципи, по мишљењу Љ. Димића, афирмисали су две битне чињенице: 1. да нова држава настаје на основу слободне воље народних представника и 2. да није у питању анексија југословенских територија од стране Србије; видети у: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 19.

⁸³Н. Ранђеловић, М. Тодоровић-Крстић, *op.cit.*, стр. 325-326.

уставу будуће државе, о начину његовог доношења, указујући на то да ће он бити „основа целом државном животу, извор и утока свију власти и права.” Тада је прихваћено решење да ће будући устав бити донет у Уставотворној скупштини (Конституанти) бројном квалификованом већином. Предвиђен је и моменат када Устав и други закони ступају на снагу, а то је моменат „када их Краљ санкционише”, тј. прогласи.⁸⁴

Крфска декларација није имала обавезујући карактер јер Југословенском одбору, у том тренутку, није био признат међународноправни субјективитет. Међутим, ова декларација има велики спољнополитички значај, јер су је прихватиле чланице Антанте, које су подржале идеју југословенског уједињења.⁸⁵ Суштински гледано, Крфска декларација је представљала компромис између српске владе и Југословенског одбора. Такође, она је представљала и добру полазну основу за будуће уједињење.

2.2.5. Мајска декларација

Након смрти цара Франца Јозефа 1916. године, ступања на престо цара Карла IV и потоњег избијања Октобарске револуције 1917. године, као и покушаја цара Карла IV да закључи сепаратни мир са Антантом, који би био гарантован опстанак дуалистичког уређења Аустро-Угарске⁸⁶, посланици Југословенског клуба у Царевинском већу Монархије, које је предводио др Антон Корошец, донели су 30. маја 1917. године Декларацију Југословенског посланичког клуба у бечком парламенту или тзв. Мајску декларацију. Њу су потписала 33 посланика Југословенског клуба.

Сам текст Мајске декларације је веома сажет. У њему је истакнут захтев за уједињењем земаља у којима живе Срби, Хрвати и Словенци „под жезлом Хабзбуршко-Лоренске династије”, и то на основу „народнога начела” и „хрватскога државнога права”,

⁸⁴ *Ibidem*, стр. 325-326.

⁸⁵ З. Мирковић, *op.cit.*, стр. 220. До те подршке је дошло тек када су се крајем 1917. године у Први светски рат на страни савезника укључиле и САД. Пре њиховог уласка, силе Антанте су се више залагале за опстанак Аустро-Угарске у постојећим границама, те су на Крфску декларацију, просто, гледали са одређеном дозом неповерења. Међутим, оног момента када је председник САД-а Вудро Вилсон заузео став да Аустро-Угарску треба растури и раскомадати на више делова, тада се променио и наратив о Крфској декларацији, као и о идеји успостављања заједничке југословенске државе – Краљевине СХС. О томе више видети у: Гађиновић, Р., *op.cit.*, стр. 109.

⁸⁶ Ж. Бартуловић, Н. Рањеловић, *op.cit.*, стр. 171.

у самостално „државно тијело”.⁸⁷ Мајска декларација, која је заступала идеју тријализма, имала је своје присталице, нарочито у др Анти Павелићу (лекару, зубару), али је наишла и на противљење припадника Хрватског сабора, у коме Стјепан Радић брани дуализам као основну структуру Монархије.⁸⁸

Значај Мајске декларације огледа се у томе што је, упркос њеном необавезујућем карактеру, извршила утицај да се идеја југословенства „уздигне из провинцијских оквира, а на другој страни из уских политичких и културних група, на један виши национални ниво, те тако довела до њеног прихватања као националног смера и политике.”⁸⁹ Такође, утицала је и на стварање националних покрета са циљем самосталности Југословена у оквиру Аустро-Угарске.⁹⁰ Но, њен највећи значај био је „у процесу који је она наговестила и у који ће се улили бројна незадовољства националне, политичке и социјалне природе.”⁹¹

2.3. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Пробој Солунског фронта 1918. године је представљао почетак краја Аустро-Угарске. Управо је њен нестанак представљао повољну ситуацију за реализацију вишедеценијске идеје о стварању југословенске државе.

У светлу ових догађаја, долази до *стварања Народног вијећа Државе Словенаца, Хрвата и Срба*, под чијим окриљем су се нашли припадници словенског, хрватског и српског народа који је живео на тлу Аустро-Угарске. Управо је српска влада, на челу са њеним пред седником Николом Пашићем, потписала са Народним вијећем *Женевску декларацију*, која је у многоме била супротна идејама израженим у Крфској декларацији. Даље, долази до *уједињења Краљевине Црне Горе и Војводине са Краљевином Србијом*. Нешто пре тога Народно вијеће Државе СХС доноси *Напутак*, у коме дефинише услове под којим би требало доћи до уједињења са Краљевином Србијом. Но, представници Народног вијећа Државе СХС који су отишли у Београд су увидели да одређене идеје из

⁸⁷На овај начин посланици Југословенског клуба су дали свој предуслов за наставак свог рада у Царевинском већу Монархије; видети текст Мајске декларације у: Н. Ранђеловић, М. Тодоровић-Крстић, *op.cit.*, стр. 322.

⁸⁸Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 171.

⁸⁹Б. Петрановић, Б., *op.cit.*, стр. 25.

⁹⁰Типичан пример таквог покрета био је „Декларацијски покрет”, који је био образован у Словенији. Видети у: *Ibidem*.

⁹¹Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 18.

Напутка није могуће реализовати у датом тренутку, те је саставило *Адресу*, са којом су се појавили пред регентом Александром I Карађорђевићем, који је фактички обављао краљевске дужности уместо краља Петра I Карађорђевића. На крају доношењем *Прводецембарског акта о уједињењу*, који је, суштински гледано, одговор на Адресу од стране регента. Када је у питању настанак Краљевства СХС (касније Краљевине СХС), постављено је питање Александра I Карађорђевића, долази до уједињења Краљевине Србије са Државом СХС и до стварања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.

2.3.1. Народно вијеће Државе Словенаца, Хрвата и Срба

Раније су силе Антанте на Крфску декларацију гледале уз противљење или уз „непријатну уздржаност“, јер су тада настојале закључити сепаратни мир са Аустро-Угарском. Међутим, њихов став се, након пробоја Солунског фронта променио, те су и оне прихватиле идеју уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу.⁹² Порази аустроугарске војске, распад Аустро-Угарске и недовољна спремност припадника бечке и мађарске политичке елите за удовољавањем хрватских и словеначких амбиција о политичкој еманципацији⁹³ довело је до тога да политички представници јужнословенских народа који живе на тлу Хабзбуршке монархије посегну за раскидањем свих државних веза са поменутом државом.

У светлу ових околности, дана 8. октобра 1918. године долази до настанка Државе Словенаца, Хрвата и Срба (скр. Држава СХС)⁹⁴, која је представљала централно представничко тело јужнословенских народа у Аустро-Угарској. Овом државом, која је била непризната, руководило је Народно вијеће, које је преузело власт на целокупном југословенском делу Хабзбуршке монархије 19. октобра 1918. године. За председника Народног вијећа изабран је др Антон Корошец, док су потпредседници били Светозар Прибићевић и др Анте Павелић (зубар). За секретаре су изабрани Срђан Будисављевић, Мате Дринковић и Иван Лорковић. Народно вијеће се временом наметнуло као један од носилаца идеје уједињења, уз српску владу и Југословенски одбор, захваљујући вођењу народне политике и формалном формирању војске.

⁹² *Ibid.*, стр. 25; Видети и у: В. Ђоровић, *Историја Југославије*, Београд, 1933., Народно дело, стр. 624.

⁹³ I. Ivašković, Polemike o statusu države i Kraljevine SHS, у: *Pravni vjesnik*, vol. 36, br. 3-4, 2020., str. 271.

⁹⁴ Захтев за успостављањем независне државе Словенаца, Хрвата и Срба био је истакнут још 3. марта 1918. године на састанку југословенских политичара са подручја Аустро-Угарске у Загребу. Видети у: *Ibid.*, str. 271.

Један од основних циљева Народног вијећа био је и „уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у независну државу уређену на демократским начелима”.⁹⁵ Мора се истаћи да је Народно вијеће имало потешкоћа у свом раду. Они су хтели да се, обавештавањем савезничких влада да су они прогласили независност, ограде од Аустро-Угарске, тј. хтели су да истакну да немају више ничег заједничког са овом државом. Постојала је и бојазан Срба из Војводине и Босне и Херцеговине да ће према Краљевини Србији бити формиран фронт, па макар он био добронамеран. Из тих разлога Срби из Војводине нису били део Народног вијећа, а несагласност по том питању постојала је и у Босни и Херцеговини.⁹⁶

Постојање Народног вијећа било је од значаја због тога што је оно представљало представничко тело са „реалнијом снагом”, у шта се уверио и Никола Пашић приликом првог сусрета са њиховим представницима у Женеви новембра 1918. године.⁹⁷ Приметно је да, у односу на Југословенски одбор, Народно вијеће имало „дубље корене у националном тлу и подлогу у страначкој констелацији”.⁹⁸ Постојање Државе СХС констатовано је тек закључењем Версајског мира 1919. године, чиме је она коначно била призната као посебан међународно-правни субјект.

2.3.2. Женевска декларација

Крфска конференција је донела привидни мир између српске владе и Југословенског одбора, али је, након краћег времена, поново долазило до неспоразума између њих. Тај неспоразум је произлазио из њиховог ривалитета и тежње за водећом улогом у решавању југословенског питања. Све ово је узроковало даље заоштравање међусобних односа између српске владе и Југословенског одбора. Иако је између њих постојало велико неповерење, савезничке државе су саветовале обема странама да сарађују у интересу југословенског покрета.⁹⁹ То је резултирало сусретом и договором

⁹⁵Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 26.

⁹⁶В. Ђоровић, *op.cit.*, стр. 626.

⁹⁷ Почетак новембра 1918. године представља тренутак када су почели преговори између представника српске владе и Народног вијећа. Видети у: Milosavljević, B., *Drafting the Constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1920)*, in: Pavlović, V. (ed.), *Balkanica*, Belgrade, 2019., Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan studies, p. 226.

⁹⁸Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 26.

⁹⁹ Спољнополитичке притиске на њих су, првенствено, вршили британска и француска дипломатија. Британци су имали обавезу територијалног намирења Италије и Србије на основу Лондонског споразума

између чланова српске владе, Југословенског одбора и Народног вијећа на Женевској конференцији.¹⁰⁰

Први сусрет Николе Пашића као председника српске владе са представницима Народног вијећа догодио се на Женевској конференцији од 6. до 9. новембра 1918. године. У том периоду Н. Пашић и А. Корошец су закључили Женевску декларацију, и то под великим утицајем сила Антанте, које су позивале на „заједнички иступ“, што је утицало на Николу Пашића да, у име српске владе, призна Државу СХС као независну.¹⁰¹

Овом декларацијом констатовано је уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну „недељиву државну целину“, уређен је начин представљања нове државе према споља, и то кроз заједничко министарство Срба, Хрвата и Словенаца. Предвиђена је могућност прикључења Краљевине Црне Горе, као и њеног потенцијалног учешћа у заједничком министарству. Уређене су надлежности које би биле у рукама заједничког министарства, као и надлежност припреме Конституанте, док би одређени ресори остали у надлежности српске владе и Народног вијећа. Оно би имало и за задатак да координише њихов рад у одређеним областима, и то би било привремено, све до момента док Конституанта не пропише дефинитивно устројство државе.¹⁰²

Суштинска разлика између Крфске декларације и Женевске декларације огледала се у томе да је Крфска декларација представљала резултат преговора два неравноправна политичка субјекта¹⁰³, док је Женевска декларација била резултат договора четири делегације које су имале равноправни статус. Та чињеница указује на битно промењен однос снага главних политичких фактора југословенског уједињења.¹⁰⁴ Такође, сматра се да је Женевска декларација „ускратила препуштање власти династији Карађорђевић над целим подручјем будуће државе, јер би, барем до усвајања Устава, Народно вијеће

из 1915. године, док су Французи тражили савезника који ће обуздати италијанско ширење и који неће следити интересе Немачке на другој страни Алпа. Видети у: I. Ivašković, *op.cit.*, str. 272.

¹⁰⁰ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 205.

¹⁰¹ Н. Matković, *op.cit.*, стр. 52.

¹⁰² Н. Ранђеловић, С. Митић, *Прводецембарски акти о уједињењу - циљеви и одступања*, у: Зборник радова Правног факултета Универзитета у Новом Саду, бр. 1, vol. 54, стр. 163.

¹⁰³ Та неравноправност је произлазила из чињенице да Југословенски одбор није био признат као посебан међународноправни субјект.

¹⁰⁴ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 206.

требало имати функцију врховне власти на територији Државе Словенаца, Хрвата и Срба (ДСХС).¹⁰⁵

Ова декларација, по својој природи, је правно необавезујући правни акт, али је од великог значаја, јер је њоме заснована југословенска држава. Она је представљала значајно достигнуће А. Трумбића и А. Корошеца, јер су преко српских чланова опозиције успели да добију Пашићев пристанак на нагодбу да будућа југословенска држава треба бити двојна држава.¹⁰⁶

Закључење Женевске декларације није наишло на одобрење чланова српске владе, те је она брзо опозвана, јер није била повољна за саму Краљевину Србију. Након тога, Никола Пашић подноси оставку. С друге стране, долази до стварања нејединства између присталица Светозара Прибићевића, на једној страни, и присталица Антона Корошеца, на другој страни.¹⁰⁷

2.3.3. Уједињење Краљевине Црне Горе и Војводине са Краљевином Србијом

На путу ка уједињењу са Краљевином Србијом ишли су, поред Државе СХС, и Војводина и Краљевина Црна Гора.

Политички прваци из Војводине су Суботичком резолуцијом од 26. октобра 1918. године истакли сагласност са Народним вијећем и признали су му потпуну компетенцију, под условом да у Народном вијећу буду истакнути и Срби и Хрвати из Јужне Угарске. Упркос томе, везе са Народним вијећем су биле слабе, па је представник Народног вијећа Жарко Миладиновић почео да ради на уједињењу Срема и Војводине Краљевини Србији.¹⁰⁸ Пре уједињења са Краљевином Србијом Војводина је закључила примирје са мађарском владом 13. новембра 1918. године, када је успостављена демаркациона линија, која је касније конвертована у границу. Након тога је дана 25. новембра 1918. године у Новом Саду, под окриљем Српског народног одбора, одржана велика Народна скупштина, на којој је донета одлука о директном уједињењу Војводине

¹⁰⁵ I. Ivašković, *op.cit.*, str. 273.

¹⁰⁶ *Ibid.*, стр. 273.

¹⁰⁷ Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 163.

¹⁰⁸ Ове радње преузео је уз сагласност Светозара Прибићевића и уз подршку председника српске владе Николе Пашића. Видети у: *Ibidem*, стр. 163-164.

са Краљевином Србијом¹⁰⁹, коју је највише истицао радикалски политичар Јаша Томић.¹¹⁰ Као један од водећих политичких представника Срба из Војводине који је учествовао у раду Народне скупштине, Јаша Томић се на седници одржаној 25. новембра 1918. године залагао „да се Бачка, Банат и Барања прикључе Краљевини Србији”, тј. за директно уједињење Војводине са Краљевином Србијом, што је било „супротно идејама појединих политичара да уједињење Војводине у Краљевину СХС иде преко Загреба и Државе Словенаца, Хрвата и Срба.”¹¹¹

С друге стране, постојала је јасна тенденција Црне Горе да се уједини са Краљевином Србијом. Томе је претходило претходно савезништво Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом, која је морала склопити примирје због несташице оружја и недовољне снабдевености и опремљености. Након одласка краља Николе I Петровића у емиграцију, долази до сукоба присталица уједињења са династијом Петровић. Овај сукоб је био подстрек за Николу Пашића да ревидира свој став о реалној унији са Црном Гором, те је, по његовим упутствима и уз финансијску помоћ српске владе, крајем марта 1917. године оформљен Црногорски одбор, са циљем реализације идеје уједињења.¹¹² Након уласка српске војске у Црну Гору, Црногорски одбор доноси Правилник, који је представљао правни основ за одржавање избора за Велику народну скупштину. Ови избори су прошли уз сукоб бјелаша и зеленаша¹¹³ и уз уплитање српске војске. Велика народна скупштина (тзв. Подгоричка скупштина) одржана је у Подгорици 26. октобра 1918. године. На тој скупштини донета је акламација¹¹⁴ о свргнућу династије Петровић Његош и краља Николе, проглашено је уједињење Црне Горе са Србијом под влашћу династије Карађорђевић.¹¹⁵ Сукоб између „бјелаша” и „зеленаша” није се стишао и резултирао је подизањем тзв. „Божјићне побуне”, која је била крваво угушена од стране српске војске. Сукоб је настао због захтева „зеленаша” да се пониште одлуке Подгоричке

¹⁰⁹ Одлуку Народне скупштине одржане 25. новембра 1918. године у Новом Саду о уједињењу Војводине са Краљевином Србијом прихватила је и српска влада. Видети у: Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 166.

¹¹⁰*Ibidem*, стр. 164.; Н. Ранђеловић, *Јаша Томић и политичка критика историјског мишљења*, у: Зборник Правног факултета Универзитета у Нишу, бр. 63, Ниш, 2012., стр. 112.

¹¹¹ *Ibidem*, стр. 112.

¹¹² Питање уједињења Краљевине Црне Горе са Краљевином Србијом третирао се као унутрашње питање Краљевине Србије. Видети у: Љ. Кркљуш, *нав. дело*, стр. 290-291; Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 173.

¹¹³ „Бјелаша” су присталице уједињења са Краљевином Србијом, док су „зеленаши” присталице династије Петровић, самосталне црногорске државе или, евентуално, шире аутономије у новој држави.

¹¹⁴ Доношење одлуке акламацијом је доношење одлуке без гласања.

¹¹⁵ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 179.

скупштине, да се одрже нови избори и да Црна Гора буде равноправна приликом уласка у заједничку југословенску државу.

2.3.4. Напутак, Адреса и Прводецембарски акт о уједињењу

Уз Црну Гору и Војводину, и Народно вијеће Државе СХС је припремало уједињење са Краљевином Србијом. У том моменту постојала је несагласност између чланова Народног вијећа око питања фактичке и идеолошке природе, посебно око питања *како треба спровести идеју уједињења и како уредити будућу заједничку државу*. Ту су се издвојила два става – *федералистички* и *унитаристички*. Први став је заступала Хрватска пучка сељачка странка (скр. ХПСС), а други Хрватско-српска коалиција (скр. ДСК).¹¹⁶

Федералисти, које су предводили припадници ХПСС-а заједно са Југословенским одбором, настојали су да постигну међународно признање ДСХС-а. Унитаристи, које је предводила ДСК на челу са Светозаром Прибићевићем, су настојали да постигну уједињење са Краљевином Србијом у што краћем року, без претходног међународног признања ДСХС-а, против чега је одлучно био Стјепан Радић, председник ХПСС-а.¹¹⁷

Народно вијеће је морало у што краћем року донети одлуку о уједињењу са Краљевином Србијом, имајући у виду недостатак међународноправног субјективитета, економске проблеме, претензије Италије, недостатак оружаних снага и претње социјалним немирима сељака и војника. Тако је Народно вијеће, на предлог Одбора седморице, именовало 28 представника који су чинили посланство¹¹⁸, које је имало за

¹¹⁶З. Мирковић, З., *op.cit.*, стр. 222.

¹¹⁷ Том приликом Стјепан Радић је истицао: „*Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu! Ne zaključujte jedinstvene vlade s Kraljevinom Srbijom već zato, jer, eto, u ime Kraljevine Srbije nema tu nikoga, ništa, osim jedan brzojav, a i taj predstavlja nešto drugo nego vi. Nemojte tako postupati da se bude moralno danas-sutra kazati, da ste i vi Slovenci i vi Srbi Vojvođani i Bosanci, i vi naši Hrvati Dalmatinci, a nadasve vi naši domaći hrvatski Srbi, da ste se svi skupili danas ovamo samo zato da izvršite jedno urotničko djelo protiv naroda, napose protiv Hrvatske i Hrvata.*” Видети у: I. Ivašković, *op.cit.*, стр. 273.

¹¹⁸ Начин на који је отпутовало посланство Средишњег одбора Народног вијећа био је, у најмању руку, неуобичајен. Након расправе већина чланова Средишњег одбора разишла се у 22 часа уверена да не путује сутрадан за Београд. Међутим, присталице Светозара Прибићевића, који су у Средишњем одбору били мањина, остали су окупљени у малој дворани Сабора и „огромном већином гласова” у 23 часа одлучили да се сутрадан, 27. новембра 1918. године у 9 часова посебним возом крене за Београд. Касније су

циљ реализацију идеје уједињења. Против овог предлога били су Стјепан Радић и др Драгутин Хрвој.¹¹⁹ Пре тога је 20. новембра 1918. године далматинска влада тражила неодложно уједињење, чему се придружила и влада Босне и Херцеговине, док су Хрвати Хрватског приморја, Ријеке и Истре резолуцијом тражили да Народно вијеће с владом Србије „без одлагања поведе преговоре о устројству државе.“¹²⁰

Пре одласка посланства у Београд, Народно вијеће усвојило је Напутак, који, по својој природи, представља посебно упутство по коме ће поступати представници Народног вијећа приликом реализације идеје уједињења. Као циљеви чијој реализацији је Народно вијеће тежило наводе се: 1. одређивање Конституанте, чије сазивање би било шест месеци након закључења мира; 2. формирање Државно веће које би чинили чланови Народног вијећа, Југословенског одбора, црногорског и српског парламента, које би касније било конвертовано у Привремено народно представништво, и 3. формирање заједничке владе, у чијој надлежности би били спољни послови, војни послови, финансије и пошта.¹²¹

Преговори између српске владе и регента, с једне стране, и представника Народног вијећа, с друге стране, започети су 28. новембра 1918. године. У том тренутку су чланови делегације Народног вијећа и сами били свесни неодрживости захтева датих у Напутку.

У том светлу, делегација Народног вијећа је, због тешког положаја Државе СХС и хитности доношења одлуке о уједињењу, одустала од појединих тачака из Напутка и сачинила тзв. Адресу¹²² од 1. децембра 1918. године. Њоме је, као предуслов за уједињење, одређена победа у рату, дефинисани су основни принципи стварања нове државе, одређено да ће врховну власт вршити династија Карађорђевић, одређена обавеза

гласници, у току ноћи, обавестили делегате, који су неприпремљени кренули на пут. Видети у: Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 168.

¹¹⁹*Ibid.*, стр. 221-222. У прилог томе говори и став Мате Дринковића по питању уједињења са Краљевином Србијом, који је том приликом рекао: „*Mi ne osnivamo ni Velike Srbije, ni Velike Hrvatske, ni Velike Slovenije, nego veliku, jaku i moćnu jugoslovensku državu. Moramo ipak glasno priznati da je srpska kraljevina izašla u ovome ratu pobjednicom, a mi (Hrvati) da smo pobijeđeni. Razum i poštenje nalaže svakom patrioti, da u ovim velikim momentima istupi za narodno i državno jedinstvo.*” Видети у: *Ibid.*, стр. 274.

¹²⁰ Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 165.

¹²¹Остали ресори би, по тексту Напутка, остали у надлежности покрајинских влада, док би врховна власт би остала у рукама династије Карађорђевић (В. Поровић, *op.cit.*, стр. 627).

¹²² Адреса је првобитно била сачињена и предата регенту Александру 30. новембра 1918. године, али је текст Адресе морао бити ревидиран. Тек након ревизије текста Адреса је била прихваћена и истог дана је послат Одговор на адресу регента Александра и министара из српске владе. (Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 168) Текст овог правног документа видети у: Н. Ранђеловић, М. Тодоровић Крстић, *op.cit.*, стр. 326-328.

формирања јединствене владе. На крају, њоме је изражен протест због закљученог Лондонског споразума, истакнут је захтев за формирањем Привременог народног представништва и захтевана је аутономија покрајинских области.¹²³ На попустљивост дела делегације, те самим тим и на сачињавање Адресе као резултата те попустљивости, доста је утицао телеграм који је послао Југословенски одбор, који је говорио о „критичној међународној ситуацији нашег народа који једини у Монархији није признат." Такође, на ову одлуку делегације доста је утицао, уз претходно поменуте проблеме, и италијански иредентизам.¹²⁴

Адресу је прихватио регент Александар I Карађорђевић истог дана, и то Прокламацијом о оснивању Краљевства СХС.¹²⁵ Овим актом, у форми изјаве, регент Александар је прогласио уједињење Краљевине Србије и Државе СХС у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Такође је усвојио предлог Народног вијећа за формирањем Привременог народног представништва¹²⁶, са задатком припреме избора за Конситутанту и вршења контроле извршне власти.

Адреса и Прокламација су представљале конститутивне акте *suigeneris*, тј. посебна врста „конститутивног акта" на основу кога је настала нова држава – Краљевство СХС. Ови акти су основ државноправног провизоријума у новоствореној заједничкој држави.¹²⁷

Остварењем идеје уједињења Краљевина Србија је успела да надвиси себе и да у темеље нове државе угради своју државност, ратну победу, дипломатско искуство и положене државе. Југословенско уједињење је, у том контексту, представљало „плод историјског развоја и тежње да се сви Срби нађу у границама заједничке државе".¹²⁸

2.3.5. Правна природа Краљевства (Краљевине) Срба, Хрвата и Словенаца

Када је у питању правна природа Краљевине СХС, постоји спор око тога да ли је Краљевство (касније Краљевина) СХС нова или стара држава. Ово питање треба

¹²³Видети у: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 33.

¹²⁴ Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 168.

¹²⁵Текст ове Прокламације видети у: Н. Ранђеловић, М. Тодоровић Крстић, *op.cit.*, стр. 328-330.

¹²⁶У Прокламацији је наведено да ће ово тело основати председништво Народног вијећа и Народна скупштина Краљевине Србије.

¹²⁷Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 33.

¹²⁸Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 43.

посматрати са два становишта: са становишта међународних уговора и са унутрашњег, уставно-правног становишта.

Ако посматрамо међународне уговоре које је закључила Краљевина Србија, може се сматрати да је Краљевина СХС стара држава, јер је наследила поменуте уговоре, те није дошло до прекида правног континуитета.¹²⁹

С друге стране, Краљевина СХС је тек требала донети нови устав и пратеће законе, а нису се позивали на уставно стање Краљевине Србије, чиме се сматра да је дошло до прекида правног континуитета, те се због тога Краљевина СХС сматра новом државом.¹³⁰

Ако посматрамо природу Краљевине СХС са унутрашњег, односно уставно-правног гледишта, постоје подељена мишљења и концепције око питања да ли је Краљевина СХС стара или нова држава.

Према једном гледишту, Краљевина СХС представљала је *стара држава*, тј. *продужење Краљевине Србије*, због чињенице да су се Југословени из Аустро-Угарске, просто, придружили Краљевини Србији, а нису се ујединили са њом у нову државну творевину.

Према другом гледишту, нова држава Краљевина СХС *није коначно створена*, јер је, поред старе српске државе, постојала и стара хрватска држава, где су обе сачувале своју државност и самосталност, али овај став није одржив зато што се одлуком Сабора од 29. октобра 1918. године Хрватска одрекла своје државности признањем врховне власти Народног вијећа. Уз то, да су прводецембарски акти били међународни акти Србије и Хрватске, оне би продужиле да постоје као државе, што се није десило, те су тако нестале и стара хрватска држава и стара српска држава, док је једино остала нова држава Краљевина СХС.¹³¹

Према трећем гледишту, Краљевина СХС је *потпуно нова држава*, зато што устав новостворене државе није било могуће довести у везу са неким од претходних устава, већ би он произлазио из оригинарне власти нове државе. Треће гледиште се

¹²⁹ Главни разлог за заузеће оваквог става лежао је у чињеници да је признат међународноправни субјективитет имала само Краљевина Србија.

¹³⁰ Више о томе у: С. Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1924., Гец Кон, стр. 11-21.

¹³¹ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 210-211.

сматра најисправнијим и на њему су инсистирали творци Видовданског устава из 1921. године. Нови устав добио је задатак да „превазиђе уске историјске оквире и старе српске и хрватске државе па се и уједињење ових држава није могло извести на историјској основи.“¹³²

С обзиром на речено, може се доћи до истоветног закључка до ког је дошао и С. Јовановић¹³³: са *међународно-правног гледишта*, Краљевина СХС је била *стара држава* чији настанак није изазвао никакав прекид у међународним односима и међународним уговорима Краљевине Србије и других држава, али је, са *унутрашњег, уставноправног гледишта*, она представљала *нову државу*, јер је њено стварање значео потпуни прекид са уставном традицијом Краљевине Србије.

3. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ПРИЛИКОМ ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ 1921. ГОДИНЕ

3.1. Период тзв. „државног провизоријума“

Период тзв. „државног провизоријума“ подразумевао је период који је трајао преко две и по године, а који обухвата период између 1. децембра 1918. године, када је проглашено уједињење прводецембарским актима, па све до 28. јуна 1921. године, када је донет Видовдански устав. Овај период пратили су бурни политички и економско-друштвени односи, као и велики финансијски проблеми.¹³⁴

У овом периоду долази до конституисања *Привременог народног представништва*, које је имало за циљ да организује изборе за Уставотворну скупштину на основу којих би настало ово тело. Привремено народно представништво је постојало све до 28. новембра 1920. године, када су одржани *избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС*. Након одржаних избора, конституисана је *Уставотворна скупштина (Конституанта)*, која је заседала од 12. децембра 1920. године, па све до доношења Видовданског устава 28. јуна 1921. године, чиме је окончан период државног

¹³² В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 212.

¹³³ С. Јовановић, *op.cit.*, стр. 21.

¹³⁴ G. Curtis, *Yugoslavia a country study*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Washington, 1990., p. 32.

провизоријума, а почела је да, правно гледано, „живи“ Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

3.1.1. Привремено народно представништво

Привремено народно представништво (ПНП) требало је настати у року од једног месеца од момента уједињења споразумом између Народног вијећа и српске владе. Међутим, први сазив ПНП-а је настао произвољним одређивањем његовог састава прве владе Краљевства СХС. До кршења договора из прводецембарских аката је дошло тако што је изгласан Пословник о раду ПНП-а, који је био преузет Пословник о раду српске скупштине.¹³⁵

Иако је предвиђено трајање овог тела од шест месеци, ПНП је обављало своју делатност од марта 1919. до октобра 1920. године или скоро две године. За то време било је одржано 137 редовних седница и изгласано свега дванаест закона.¹³⁶ Тада долази до формирања политичких клубова, попут: Народног, Југословенског, Социјалдемократског, Радикалског, Демократског и, касније, клуба ванстраначких посланика.¹³⁷ Првобитни распоред политичких снага за време трајања рада ПНП-а изгледао је овако: највећи број мандата имале су демократе (82), а затим су, по датом редоследу, следили: радикали (55), српски самосталци и радикали дисиденти (35), Народни клуб (Старчевићевци и ХНЗ) (26), Југословенски клуб (СЛС и Буњевачко-шокачка група) (19), српски напредњаци (6), група др И. Лорковића (4) и још неколико мањих политичких група са 2-3 посланика. Но, крајем 1919. године долази до трајнијих политичких груписања, где су највише мандата имали опет демократе (120), а затим су, по следећем редоследу, следили: радикали (67), Југословенски клуб (33), Народни клуб (31), социјал-демократе (11), неопредељена група Црногораца (11), радикали дисиденти (5) и напредњаци (5). Истовремено се формира Парламентарна

¹³⁵ Видети у: Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 187; З. Мирковић, *op.cit.*, стр. 222-223.

¹³⁶ У овај број нису биле урачунате ванредне седнице. Видети и у: М. Здравковић, М. Здравковић, *Формирање државе без консензуса*, у: Беговић, Б., Мирковић, З. (ур.), *Сто година од уједињења - формирање државе и права*, Београд, 2020., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 81.

¹³⁷ Н. Ранђеловић, С. Митић, Федералистичке идеје у нацртима Видовданског устава, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 96.

заједница, коју су чинили посланици радикала, Народног клуба и Југословенског клуба. Они су оформљени као опозиција демократама, који су у међувремену ојачали.¹³⁸

За време заседања ПНП-а долазило је до честих промена влада и сукоба ставова политичких клубова око начина унутрашњег уређења Краљевства СХС. Док су „радикали“ и „демократе“ тежиле монархистичком уређењу, припадници Југословенског клуба и Народног клуба су тежили ка федерализму. У тренутку заседања промењено је чак шест влада, које су, углавном, биле сачињене од припадника Радикалског и Демократског клуба и које су биле формиране путем указа, те су већ тада почеле да се јављају потешкоће приликом вршења извршне власти и при њеном конституисању.

Чланови ПНП-а су бирани на различите начине. Наиме, српске чланове ПНП-а бирала је српска скупштина, црногорске је бирала црногорска скупштина, војвођанска скупштина је бирала чланове ПНП-а из Војводине (иако је правилност рада ове скупштине била оспоравана), македонски чланови су били бирани по окрузима, преко повереника, према једној уредби министра унутрашњих дела прописаној у духу Устава Кнежевине Србије из 1860. године. На крају, за остале покрајине посланике су бирали месно-страначки одбори, али су пуномоћства, уместо њих, издавали председништва Народног Вијећа.¹³⁹

Правни основ за пословање ПНП-а био је Пословник српске Народне скупштине, који је касније представљао основ за доношење новог пословника.¹⁴⁰

Деловање ПНП-а пратили су и оштро изражене страначке супротности и политички сукоби, у виду различитих опструкција као најчешћег метода парламентарне борбе¹⁴¹, који су претили да распусте његов рад пре остварења циља због ког је и оформљен. Типичан пример оваквих сукоба била је опструкција владе на чијем челу се налазио Стојан Протић. Том приликом су демократе одрицале право овој влади да представља већину у народу и парламенту и прибегавали су тактици неприсуства на скупштинским седницама. Представници владе су на сличан начин опструирали рад ПНП-а, што је изазвало његов прекид рада, који се завршио падом владе Стојана

¹³⁸ А. Фира, Видовдански устав, Београд, 2011., САНУ, стр. 25.

¹³⁹ А. Фира, *op.cit.*, стр. 24.

¹⁴⁰ *Ibid.*, стр. 25.

¹⁴¹ Овом методом највише су се служили демократе и радикали.

Протића и поверавању мандата за састав владе Љубомиру Давидовићу.¹⁴² Друге групације су се, сходно ситуацији, приклањали било демократама, било радикалима, но и међу њима је постојала разлика. Рецимо, посланици Народног клуба су били доста приклоњени сепаратистичким тенденцијама које датирају још из доба њиховог деловања у Аустро-Угарској, али су и даље били склони компромисима са демократама и радикалима. Југословенски клуб са СЛС-ом на челу, Кристанови социјалисти и Кораћева група социјал-демократа су више заступали идеју хришћанског социјализма, те су, као представници политике Друге интернационале, они били више склони пактирању са буржоазијом.¹⁴³ Одатле може да се закључи да је ПНП карактерисала велика страначка поцепаност и релативна равнотежа снага демократа и радикала.

ПНП је распуштен краљевим указом од 28. октобра 1920. године, и то непосредно након доношења *Закона о избору посланика за уставотворну скупштину* од 3. септембра 1920. године.¹⁴⁴

По својој природи, ПНП је представљао парламент *sui generis*, јер је представљао скуп именованих делегата који су имали за циљ стварање услова за одржавање избора за Конституанту. Значај ПНП-а огледао се у томе што је представљао прелазно решење за обављање функције извршне власти, које је трајало све до формирања Конституанте. Но, ово тело је било умањеног значаја, јер је формирано противно прводецембарским актима, пошто је његове делегате указом именовано краљ. Одатле је видљиво да је конституисање Краљевине СХС било, индиректно, у рукама краља.

3.1.2. Избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС 1920. године и успостављање Уставотворне скупштине (Конституанте)

Избори за Уставотворну скупштину (Конституанту) били су одржани дана 28. новембра 1920. године на основу *Закона о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину* од 3. септембра 1920. године.¹⁴⁵ Овај закон је израђен на основу Изборног закона Краљевине Србије.¹⁴⁶ Овим законом регулисана је изборна

¹⁴² Ibid., стр. 28.

¹⁴³ Ibid., стр. 29.

¹⁴⁴ Видети у: Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 299; Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 188.

¹⁴⁵ *Закон о избору посланика за уставотворну скупштину*, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, број 195 од 6. септембра 1920. године.

¹⁴⁶ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 68.

процедура, одређено је ко има активно бирачко право, начин реализације бирачког права, ко није имао право гласа, услове за стицање бирачког права.¹⁴⁷ Према овом закону, избори би били реализовани по принципу сразмерног представништва. Применом овог принципа одређено је да се један посланик бира на сваких 30.000 становника, чиме је одређено да ће Конституанта имати укупно 419 народних посланика.¹⁴⁸

Поменути закон је, по својој природи, био *lex specialis*, јер се односио само на изборе за Уставотворну скупштину (Конститутанту). Може се приметити да је овај закон донет под регентовим утицајем, јер је у том закону прописано да, уз одређене услове, монарх указом може распустити Скупштину уз обавезу одржавања нових избора у року од три месеца.¹⁴⁹ Оно што карактерише овај закон јесте његова класна природа, јер је он више одговарао грађанској јавности, где су настојали да сузбију раднички свет од избора и представничких тела. Овим законом се настојало да се спречи тенденција мешања пролетеријата градова и села у представничка тела.¹⁵⁰ Такође, овај закон карактерише укидање тзв. имовинског цензуса, као и одређена ограничења – ускраћивање права гласа женама и националним мањинама, тражио се сталан боравак од најмање шест месеци на једном месту (та одредба је директно усмерена на индустријски пролетеријат) и искључење од бирачког права официра и војника под заставом.

Предизборна кампања праћена је појачаним терором, који је већ био најављен анулирањем резултата претходно одржаних општинских избора и подношењем предлога Уредбе о реду и раду. Такође, чланови Верификационог одбора Уставотворне скупштине су настојали да оспоре пуномоћја многих посланика. Рецимо, у њиховом извештају истакнуто је да је 116 посланичких пуномоћја било ожалбено, односно била су оспорена. Међу оспореним посланицима нашли су се др Мехмед Спахо, Јован М. Јовановић, Никола Пашић, Марко Трифковић, др Лазар Марковић, др Матко Логиња, Павле Маринковић, Недељко Дивац, др Иван Рибар, Милорад Драшковић, др Анте Трумбић и др. Као разлози за оспоравање њихових посланичких пуномоћја наводили су се: недозвољена комунистичка агитација, фалсификовање изборних резултата, точење пића на дан избора, агитација чиновника у вршењу службене дужности, неправилности

¹⁴⁷ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 299.

¹⁴⁸ На свака четири посланика који испуњавају опште услове, један је морао имати и факултетско образовање. Такви посланици називали су се *квалификованим посланицима (Ibid.)*.

¹⁴⁹ М. Здравковић, *op.cit.*, стр. 81.

¹⁵⁰ А. Фира, *op.cit.*, стр. 53.

у уређењу бирачких места итд. Велики део ових жалби се, на крају, показао неумесним.¹⁵¹

На изборима одржаним 28. новембра 1920. године¹⁵² од 419 народних посланика било је одабрано укупно 404. Укупна излазност на овим изборима износила је 63,8% или 1.607.265 становника. Најмања излазност забележена је у Србији, Косову и Метохији, Македонији, Црној Гори, Санцаку и Војводини, док је на осталим територијама Краљевине СХС излазност била велика.¹⁵³ Највећи број мандата освојила је Демократска странка (92), затим радикали (91), Комунистичка партија Југославије (58), ХРСС¹⁵⁴ (50), земљорадници и кметијци (по 39), ЈМО (24), СЛС (14)¹⁵⁵, Хрватско-пучка и Буњевачко-шокачка странка (по 13), Џемијет (8), и још седам странака (мање од 8 мандата).¹⁵⁶ Избори нису били одржани у тзв. Трећој окупационој зони, пошто су њене територије биле под окупацијом италијанске војске.¹⁵⁷ До ове расподеле мандата, за које се сматра да је неправедан, дошло је због неправедног изборног система, тј. успостављеног односа између броја бирача и броја предвиђених посланика у покрајинама.¹⁵⁸

Дана 8. децембра 1920. године, пре формирања Конституанте, донет је, на основу чл. 121 Закона о избору народних посланика за Уставотворну скупштину¹⁵⁹, привремени *Пословник за Уставотворну скупштину*, који је донет уредбом Владе (уз санкцију регента), чиме је прекршено основно парламентарно право Конституанте да сама донесе свој пословник и тиме сама „уреди свој унутрашњи живот и организацију рада одлучивања”.¹⁶⁰ Такође, спорна је била и његова садржина. Наиме, овим актом је прописано да посланици, након овере посланичких пуномоћстава, морају положити заклетву краљу, као и то да је трајање Конституанте ограничено на две године и да у том периоду морају бити донети Устав и пратећи закони. Ово решење је, посредно, одредило државно уређење новостворене државе, где је јасно стављено до знања да ће она бити

¹⁵¹ *Ibid.*, стр. 84.

¹⁵² Више о изборима од 28. новембра 1920. године у: *Лист Политика*, број 4528 од 29. новембра 1920. године.

¹⁵³ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 71; Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 190.

¹⁵⁴ ХРСС – Хрватска републиканска сељачка странка; настала је на темељима Хрватске пучке сељачке странке и њен лидер био је Стјепан Радић.

¹⁵⁵ ЈМО-Југословенска муслиманска организација, СЛС – Словенска људска странка.

¹⁵⁶ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 73; Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 190.

¹⁵⁷ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 300.

¹⁵⁸ М. Здравковић, *op.cit.*, стр. 81-82.

¹⁵⁹ Овим чланом било је предвиђено да се рад Уставотворне скупштине регулише привременим пословником, да је за његово доношење била надлежна Влада, и то уз санкцију Круне, тј. краља, у складу са споразумом с одговарајућим одбором ПНП-а.

¹⁶⁰ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 214.

уређена *apriori* као монархија, и то без одлуке Конституанте.¹⁶¹ Четири дана касније, 12. децембра 1920. године, Конституанта је почела са радом. У том тренутку су краљу положили заклетву све политичке парламентарне странке, осим ХРСС-а.¹⁶²

Циљ Конституанте био је да расправља о потенцијалним уставним решењима, као и да донесе Устав и пратеће уставне законе, као и да одреди начин изгласања новог устава. Тако је пословник предвидео да је за доношење ваљаних закључака потребна „већина присутних посланика“, а за изгласавање устава „половина више један од укупног броја посланика“, тј. проста већина. Против овог решења били су бивши чланови Народног вијећа, истичући да устав треба бити донет двотрећинском већином.¹⁶³

Деловање Конституанте обележило је низ догађаја који се могу назвати контроверзним. Наиме, већ на другом заседању Уставотворне скупштине је чак седам од девет скупштинских група затражило укидање Привременог пословника за Уставотворну скупштину, уз аргументацију да Влада не може својом уредбом да намеће Конституанти правила о њеном раду и одлучивању, те да као такав пословник не гарантује да неће бити надгласавања на племенској основи, јер је за доношење устава била предвиђена апсолутна, а не квалификована већина. Миленко Веснић, који је у том тренутку председавао Владом и за чије време је донет изборни закон и спорни пословник, противио се овим променама, истичући да „Уставотворна скупштина није суверена: то није један конвент који може не водити рачуна о краљу“.¹⁶⁴ Даље, десет дана од почетка свог рада, Конституанта је приступила избору сталног председништва, у чијем избору је учествовало свега 243 посланика од укупно 343 који су верификовали мандате. Ствар је могла бити поправљена доношењем новог пословника, на чему се и радило, јер је Конституанта 17. јануара 1921. године изабрала Одбор за промену Пословника. Међутим, тадашњи председник владе Никола Пашић био је против значајних измена Пословника, о чему сведочи и Предлог новог пословника од 28. јануара, у коме су још увек биле садржане одредбе о полагању заклетве краљу и о

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² Заклетву је положило укупно 343 народна посланика.

¹⁶³ Инсистирали су на овом решењу, јер нико није отварао ово питање, нити оспорио. Видети у: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 74.

¹⁶⁴ С. Јовановић, *op.cit.*, стр. 58; М. Здравковић, *op.cit.*, стр. 82-83.

апсолутној већини као већини потребној за доношење Устава. Од траженог, опозициони посланици су добили само одређене ситне уступке.¹⁶⁵

Оно што се у току заседања Конституанте јавило као спорно питање јесте гласање за Устав Краљевине СХС, тј. дилема са којом већином гласова треба да буде усвојен највиши правни акт новостворене државе. То питање је требало бити дефинисано Крфском декларацијом, али је решавање тог питања остало за каснији временски период. У току заседања Конституанте хрватска страна је инсистирала на двотрећинској већини, и то због тога што желе да спрече надгласавање на племенској, тј. националној основи. С друге стране, српска влада је тврдила да се никада није обавезала на овај облик квалификоване већине, већ су имали став да се под квалификованом већином подразумевала било која већина која према броју гласова надилази обичну већину, што је, према тумачењу српске владе, била апсолутна већина или половина плус један глас.¹⁶⁶

Такође, рад Конституанте обележио је још један догађај у чијем средишту се нашла КПЈ. Наиме, министар унутрашњих дела Милорад Драшковић донео је 29. децембра 1920. године Обзнану¹⁶⁷, на основу које је била забрањена „комунистичка и друга растројна пропаганда“, обустављен рад њихове организације, затворена њихова зборишта и рад њихових новина, све са циљем да се спречи продор идеје комунизма и, на посредан начин, болшевизма. Управо је проблем око прогона чланова радничког покрета и чланова КПЈ, као и немогућност оглашавања настала доношењем Обзнане, навела КПЈ да демонстративно иступи из Конституанте.

Рад Уставотворне скупштине је од великог значаја, јер су, за време њеног деловања, на видело испливале разлике и неслагања по многим питањима, поготову по питању државног уређења новостворене државе.¹⁶⁸ Регентовим прејудицирањем државног уређења само је још више до изражаја дошла разједињеност политичких странака које су биле део Конституанте, што ће касније имати негативне последице по саму државу.

¹⁶⁵ *Ibid.*, стр. 82-83.

¹⁶⁶ М. Здравковић, *op.cit.*, стр. 83-84.

¹⁶⁷ Службене новине Краљевства СХС ОД 31. децембра 1920. године.

¹⁶⁸ То је најбоље описао један неименовани коментатор београдског листа Мисао, који је том приликом сумирао да је „невоља од оваквог састава Конституанте није само у партијској поцепаности и мржњи, него још више у основним политичким тенденцијама и антиподним погледима на нову државу, а највише у методама политичке борбе.“ Видети у: А. Фира, *op.cit.*, стр. 92.

3.2. *Нацрти Видовданског устава*

Рад на изради нацрта Устава почео је формирањем Уставног одбора, који су чинили 42 посланика, распоређени сразмерно броју добијених мандата. Циљ Уставног одбора био је претресање уставних нацрта.¹⁶⁹ Поред Владе, своје нацрте устава имали су: комисија југословенских професора, Народни клуб, Југословенски клуб, Земљорадничка странка, Социјалистички посланички клуб, Републиканска странка, Југословенска муслиманска организација, као и политичке личности Стојан Протић, Јосип Смодлака и др Анте Трумбић; такође можемо издвојити и издвојено мишљење члана Комисије југословенских професора др Ладислава Полића, као и нацрт београдског адвоката Радивоја К. Новаковића. Такође је свој нацрт израдила и Хрватска републиканска сељачка странка, али тај нацрт није био изложен на седницама Конституанте због бојкота њеног рада.¹⁷⁰

Влада је израдила нацрт Устава који је имао 86 чланова. Суштина њеног нацрта јесте: одређење државе СХС као уставне, парламентарне и наследне монархије, са династијом Карађорђевић на челу; одређење службеног језика као српско-хрватског, са изузетком Словеније где би у употреби био словеначки дијалект¹⁷¹; прописивање грађанска, политичка, економска и социјална права; одређење да ће „државну власт“ заједно вршити краљ и ПНП, извршну власт би вршио краљ преко министара, док судску власт би вршили судови, и то у име краља; одређена је подела организационих јединица на области и општине и регулисано је питање намесништва. Овај нацрт сачињен је по узору на Устав Краљевине Србије од 1903. године.

*Комисија југословенских професора*¹⁷² је више деловала као скуп стручњака, који су „радили један заправо правнотехнички посао према добијеним општим смерницама

¹⁶⁹Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 191.

¹⁷⁰Њихови предлози, како наводи И. Ивашковић, укључивали су „цијели спектар различитих организацијских концепата; од унитарног модела НРС-а и ДС-а до разних федералних и конфедералних модела, па и потпуно сепаратистичких идеја које су негирале било какву заједницу хабсбуршких Јужних Славена и Краљевине Србије.“ Такође, Ивашковић констатује да коначни нацрт Устава није узео у обзир ниједан од алтернативних предлога. Видети у: I. Ivašković, *The Vidovdan constitution and the alternative constitutional strategies*, in: T. Karlović(ed.), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 68, no. 3-4, 2018., p. 525-551.

¹⁷¹А. Фира, *op.cit.*, стр. 97.

¹⁷²Њу су чинили професори са београдског, загребачког и љубљанског универзитета, а то су: Слободан Јовановић, Коста Кумануди, Лазар Марковић, Ладислав Полић и Богумил Вошњак.

и да су се зато доследно уздржавали да приликом креирања уставних решења уграђују властите погледе и назоре".¹⁷³ Њихово уставно решење је најсличније нацрту Владе.

Нацрт *Народног клуба* почивао је на идеји да будући устав треба бити изгласан 2/3 већином, да држава буде подељена на покрајине, да се изврши подела законодавне власти између државе и покрајина, као и да промена устава по питањима из надлежности покрајина буде изгласана уз једногласни пристанак покрајина; но, као државно уређење предвидели су монархију, тј. краљевину. У надлежности државе би остала војна питања, дипломатија, трговачки послови, монетарни систем, пошта и железница, док би остала питања била делегирана на покрајинске органе. Сличан нацрт има и *Југословенски клуб*, с тим што је предлагао дводомни парламентарни систем, поделу државе на шест покрајина, као и пренос извршне власти у надлежност покрајинских влада. Основна разлика између нацрта Народног и Југословенског клуба је у регулисању питања покрајина, где се само Народни клуб залагао да покрајине добију статус суверених држава међусобно везаних уговором, док је њихова заједничка карактеристика одређење монархије као облика владавине и федерације као унутрашњег уређења.¹⁷⁴

Земљорадничка странка се залагала за монархију као облик владавине, где би краљ имао само надзорну улогу, док би законодавну и извршну власт вршила једнодомна сталешка скупштина; по питању унутрашњег уређења су били сагласни са Владом, али су инсистирали на подели према географским и привредним критеријумима. Нацрти *Социјалистичке и Републиканске странке* презентовали су идеју заједничке државе као републике и идеју децентрализације, као и идеју јединствене владе и парламента, уз формирање обласних скупштина и влада (одбора). *ЈМО* је изнео у јавност идеју обласне самоуправе „у којој је значајно место имао верски моменат”.¹⁷⁵

Протић је заступао идеју о наследној и парламентарној монархији, поделу на покрајине, округе и жупаније, срезове или котаре или општине, дводомни скупштински систем, као и да послове локалне управе обављају „специјалне управне заједнице”.¹⁷⁶ *Смодлака* је заступао идеју о подели државе на 12 самоуправних покрајина, заједничко вршење законодавне власти владоца и дводомне Народне

¹⁷³М. Стефановски, *Право дисолуције у нацрту Устава Комисије југословенских професора из 1920. године*, у: *Анали Правног факултета у Београду*, vol. 67, no. 3, 2019, стр. 33.

¹⁷⁴Као аутор нацрта Народног клуба сматра се проф. др Ладислав Полић; о нацртима Устава Народног клуба и Југословенског клуба више у: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 80-81; А. Фира, *op.cit.*, стр. 107-115.

¹⁷⁵Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 81.

¹⁷⁶А. Фира, *op.cit.*, стр. 142.

скупштине, чиме је хтео избећи поделу на „три племенске државице“ и круто централистичко искуство „једноличне мале државе“.¹⁷⁷ *Трумбић* се залагао за идеју децентрализације државног уређења, поделу на мањи број покрајина са центрима у Београду, Загребу, Љубљани и Сарајеву, док је свој став о унутрашњем уређењу изнео током уставне дебате, где је истакао питање решавања „заоштреног сукоба“ између конститутивних народа.¹⁷⁸ Београдски адвокат Радивоје К. Новаковић, иако није био члан Конституанте, објављује свој нацрт Устава у посебној брошури, где је унео и дефиницију устава, означавајући га као „основни закон земље и скуп битних начела управе“, предвидео је монархијски облик владавине, обавезу Краљевине СХС на чланство у Друштву народа и обавезу признања надлежности међународног правосуђа за решавање међународних спорова, поделу власти је извршио на уобичајени начин, детаљно је прописао изборни систем (где доминантну улогу имају Србија и Црна Гора кроз додељивање већег броја посланичких мандата), а остале одредбе одговарају нацрту који је израдила Влада.¹⁷⁹

Нацрт *ХРСС-а* (тзв. Радићев устав) је заснован на идеји конфедерације, чије чланице би биле Србија, Хрватска и Словенија; циљ овог нацрта био је стварање веома сложене националне свести сва три конститутивна народа и санкционисање уставног поретка Хрватске, тј. њеног положаја као дела државне заједнице.¹⁸⁰ *Комунисти* су своју идеју изнели на усменој расправи, где су заступали идеју уређења заједничке државе по узору на совјетску републику.¹⁸¹

3.3. Доношење Видовданског устава

О уставном нацрту који је предложила Влада Уставни одбор је расправљао од 4.-15. Фебруара 1921. године. Владин нацрт је начелно усвојен, и то тако што је од 42 члана Уставног одбора 23 гласало за, док су 19 чланова били против.¹⁸²

¹⁷⁷ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 81-82.

¹⁷⁸ М. Станић, Унитаризам Видовданског устава - између предлаганог и усвојеног, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 138.

¹⁷⁹ Међутим, оно што карактерише овај нацрт јесте присуство великог броја непрецизних правничких формулација, те као такав није представљао никакву вредност. Видети у: А. Фира, *op.cit.*, стр. 151-152.

¹⁸⁰ М. Станић, *op.cit.*, стр. 137-138.

¹⁸¹ *Ibid.*, стр. 141.

¹⁸² Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 194.

У Конституанти се највећа дебата водила око питања унутрашњег уређења државе и око економско-социјалних питања, као и о имену државе.¹⁸³ С једне стране, владајуће странке (Радикална и Демократска) су образложиле свој нацрт устава, подвлачећи да њихов устав „даје довољно гаранција за потпуне слободе, потпуно развијање народа и онакво унутрашње уређење какво народ жели.“¹⁸⁴ По питању назива државе опозиција је предложила да име државе буде Југославија¹⁸⁵, али је, на крају, био уважен предлог владе да назив државе буде Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, и то због поштовања начела равноправности конститутивних народа.¹⁸⁶

Претрес уставног нацрта Владе у пленуму одржан је у периоду од 14. априла до 12. маја 1921. године. Овај претрес био је праћен све већом нетрпељивошћу власти и опозиције, као и напуштањем Конституанте од стране комуниста, посланика Народног и Југословенског клуба. Од опозиционих странака остали су само земљорадници, републиканци и социјалдемократи, с тим што су земљорадници 27. јуна 1921. године изашли са ставом да неће гласати за Устав. Због новонастале ситуације Влада је хитно реаговала и склопила споразум са 10 посланика из редова „кметијаца“, посланицима Џемијета и ЈМО-а, али су морали направити одређене уступке.¹⁸⁷ Устав је изгласан на Видовдан, 28. јуна 1921. године. За устав је гласало 223 посланика, 35 је било против, док је 161 посланик бојкотовао гласање.¹⁸⁸ Након усвајања, председник Конституанте др Иво Рибар је констатовао да је Устав усвојен, а сутрадан је регент Александар I Карађорђевић положио заклетву на Устав.¹⁸⁹

Захваљујући доношењу Видовданског устава долази до унификације уставног права Краљевине СХС, те је он, од тренутка доношења, почео важити на њеној територији.¹⁹⁰

¹⁸³ Детаље са седнице видети у: *Стенографске белешке Уставног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца седнице XIII од 18. фебруара 1921. године*, стр. 1–18.

¹⁸⁴ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 303.

¹⁸⁵ Више о томе: С. Јовановић, *op.cit.*, стр. 55.

¹⁸⁶ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 303.

¹⁸⁷ Тада је Богумил Вошњак постао дипломата, посланицима ЈМО је услишен захтев да у текст Устава буде унети и тзв. „турски параграф“. Такође је њима и посланицима из Џемијета гарантовано да ће влада осигурати концесије беговским велепоследницима у спровођењу аграрне реформе.

¹⁸⁸ Д. Стојановић, *op.cit.*, стр. 232. Такође и у: *Лист Политика, број 4733 од 29. јуна 1921. године*, стр. 1.

¹⁸⁹ *Лист Политика, број 4734 од 30. Јуна 1921.*, стр. 1.

¹⁹⁰ С. Аксић, Легитимитет Видовданског устава и односи њиме успостављени, у: Пејић, И. (ур.), *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу*, бр. 73, год. LV, Ниш, 2016., Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације, стр. 109.

Гласање за Видовдански устав је открио дубоку подељеност политичких субјеката по питању друштвено-политичког, економског и културног развоја земље. Такође је открио и недемократске методе постизања већине и обезбеђивања „парламентаризма“, као што су подмићивање народних посланика да би гласали за текст Видовданског устава.¹⁹¹ Незадовољство због начина доношења највишег правног акта најбоље се видела у чињеници да је 29. јуна, након полагања заклетве, извршен неуспешни атентат на регента Александра I Карађорђевића од стране комунисте, солунског добровољца Спасоје Стејића.¹⁹²

3.4. Карактеристике и систематика (структура) Видовданског устава

Уколико се узме у обзир начин доношења, Видовдански устава спада у групу уставних пактова.¹⁹³ За сачињавање овог устава као узор је послужио Устав Краљевине Србије из 1903. године, који је представљао незнатно измењену верзију Устава Краљевине Србије из 1888. године. Одредбе о економским и социјалним правима биле су сачињене на основу Вајмарског устава из 1919. године.¹⁹⁴

Уставна материја била је подељена на 142 члана, уколико рачунамо и 14 чланова прелазних наређења.¹⁹⁵ Она је подељена у 14 одељака, груписаних по својој садржини, а то су: I – опште одредбе, II – основна грађанска права и дужности, III – социјалне и економске одредбе, IV – државне власти, V – краљ, VI – намесништво, VII – Народна скупштина, VIII – управна власт, IX – судска власт, X – државно газдинство, XI – војска, XII – измене Устава, XIII – прелазна наређења и XIV – закључне одредбе.¹⁹⁶

Видовдански устав је Краљевину СХС начелно успоставио као заједницу грађана, из простог разлога што у њему, поред грађанског, има и елемената етноцентричног и

¹⁹¹ Типичан пример подмићивања народних посланика јесте подмићивање припадника Џемијета. Видети У: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 92; У. Шуваковић, *Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, у: Г. Милошевић (ур.), *Наука, безбедност, полиција [НБП]*, вол. 16, бр. 1/2011, Криминалистичко-полицијска академија Београд, Београд, 2011., стр. 57-68.

¹⁹² *Лист Политика*, број 4735 од 1. јула 1921. године, стр. 1.

¹⁹³ Д. Стојановић, *op.cit.*, стр. 233.

¹⁹⁴ Узор за сачињавање Устава из 1888. године били су решења из енглеске и белгијске уставности. Више о томе: А. Тешић, *Правни транспланти и Устав од 1921. године*, упоредно-правна студија, Београд, 2015., стр. 6-7.

¹⁹⁵ А. Фира, *op.cit.*, стр. 157.

¹⁹⁶ Видовдански устав, „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, број 142 а, од 28. јуна 1921. године.

мултикултуралног типа уставног идентитета. То је, уједно, и разлог дефинисања Краљевине СХС као уставне, парламентарне и наследне монархије.¹⁹⁷

Имајући у виду ову систематику, може се рећи да су основне карактеристике Видовданског устава везане за: 1. облик државног уређења, назив државе, грб, заставу и службени језик, 2. грађанска и политичка права, 3. економске и социјалне одредбе, 4. поделу власти, 6. поделу управе и 7. аграрну реформу.

Видовдански устав је, према чл. 1, дефинисао Краљевину СХС као „уставну, парламентарну и наследну монархију“. Такође, наводи се да је званични назив државе Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Грб нове државе представљао је комбинацију грбова конститутивних народа, док је застава одређена као „плава, бела, црвена, у водоравном положају према усправном копљу.“¹⁹⁸ Управо у називу државе, застави и грбу уочавамо етноцентрични карактер Видовданског устава¹⁹⁹, тј. тежњу да сви конститутивни народи буду третирани равноправно. Чл. 3 Устава дефинисао је службени језик Краљевине као „српско-хрватско-словеначки“, што је, у суштини, представљало један од резултата „компромисног националног унитаризма“.²⁰⁰

Видовданским уставом су предвиђена следећа лична и политичка права грађана: лична слобода, неповредивост стана, тајност писма, телефонских и телеграфских порука, слобода кретања, савести и вероисповести, слобода говора, штампе, удруживања и састајања, науке и уметности, право молбе (петиције) и тужења органа власти због кривичних дела. Такође је прописано која лица имају активно, а која пасивно бирачко право.²⁰¹

Мултикултурни уставни идентитет Видовданског устава је могуће приметити у оном делу који говори о грађанским правима. Рецимо, у чл. 16 ст. 13. Видовданског устава признато је право мањина друге расе и језика да се основна настава одржи на матерњем језику. Такође, Муслиманима су призната посебна права у породичним и

¹⁹⁷ Т. Маринковић, Уставни идентитет Видовданске Југославије, у: Беговић, Б., Мирковић, З. (ур.), *Сто година од уједињења - формирање државе и права*, Београд, 2020., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 110.

¹⁹⁸ Детаљан опис грба Краљевине СХС дат је у чл. 2 Видовданског устава.

¹⁹⁹ Т. Маринковић, *op.cit.*, стр. 111.

²⁰⁰ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 216.

²⁰¹ Активно и пасивно бирачко право прописано је чл. 70-73. Видовданског устава. Поред тога што је прописано ко може имати бирачко право, прописано је и то ко привремено губи бирачко право и ко нема активно бирачко право.

наследним односима, о чему говори чл. 109 ст. 4 Видовданског устава, у коме је прописано да у тим односима њима могу судити шеријатске судије.²⁰²

Једна од најзначајнијих специфичности Видовданског устава биле су одредбе о економским и социјалним правима, које су биле писане под утицајем Вајмарског устава. Ове одредбе истичу начело приватног власништва и грађанског либерализма, признају слободу рада и уговарања, али се установљује и право државе на интервенцију између рада и капитала у интересу државе. Такође, држава је била дужна да заштити раднике у случају несреће, болести, старости и смрти. Радник је имао и право на синдикално организовање.²⁰³

Видовдански устав је предвидео тројну поделу власти, и то на: законодавну, извршну и судску. Иако је предвиђено да је свака од ове три власти независна једна од друге, ипак се као централна личност у сва три дела власти јавља краљ, јер он врши законодавну власт истовремено са Народном скупштином, извршну власт обавља преко министара које он именује, а судску власт врше судови, који своје одлуке доносе и извршавају „у име Краља и на основу закона“.²⁰⁴

Веома битна карактеристика Видовданског устава тицала се и поделе управе, где је чл. 95 прописао да се „управа у Краљевини врши по областима, окрузима, срезovima и општинама“, да се подела на области врши према природним, социјалним и економским критеријумима и да свака област може имати највише 800.000 становника. Касније је ова одредба разрађена *Уредбом о подели земље на области*²⁰⁵ од 26. априла 1922. године, где је држава, по том критеријуму, била подељена на 33 области.²⁰⁶ У вези са тим ЈМО је успела да издејствује да буде донет и тзв. турски параграф, који је гарантовао територијалну целовитост Босне и Херцеговине.²⁰⁷

²⁰² Т. Маринковић, *op.cit.*, стр. 113.

²⁰³ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 198.

²⁰⁴ Чл. 45-48 Видовданског устава. Такође је ова тема обрађена и у: Д. Батављевић, Д. Војиновић, Д. Логарушић, Модел поделе власти у првом уставу прве југословенске државе – Видовданском уставу, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 187-205.

²⁰⁵ Уредба о подели земље на области, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92 од 28. априла 1922. године.

²⁰⁶ В. Михајловић, *op.cit.*, стр. 216; Ј. Димић, *op.cit.*, стр. 116.

²⁰⁷ Реч је о чл. 135 Видовданског устава. О „турском параграфу“ више у: Ђ. Алија-Селмановић, Б. Карић, „Турски параграф“ – државноправни положај Босне и Херцеговине у Видовданском уставу, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 165-169.

На крају, аграрне одредбе биле су предвиђене у одељку о државном газдинству. У овом одељку прописано је укидање феудалних односа, као и питање експропријације великих поседа и „њихова раздеоба у својину онима који земљу обрађују". Овим одредбама ван удара су остали капиталистички велепоседи, док је устав при раскидању феудалних односа, предвиђајући обилну одштету, експропријацију феудалних добара претворио у економску санкцију њихових ранијих поседника.²⁰⁸

4. ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ У КРАЉЕВИНИ СХС ПРИЛИКОМ ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА

Приликом доношења Видовданског устава испливале су на површину несагласности око тога како уредити заједничку југословенску државу – као монархију или, пак, као републику. Такође, ту је дошао до изражаја политички сукоб између две идеје: идеје унитаризма и идеје федерализма. То је, уједно, био и сукоб између представника конститутивних народа, где се као највећа жртва тих борби јавља српски, хрватски и словеначки народ.

У овом делу рада биће указано на то који политички субјекти су учествовали у раду Конституанте, политичке идеје које су они заступали, какав је био њихов међусобни однос приликом доношења Видовданског устава, као и о компромисима којима је власт морала прибећи да би добила потребну већину за усвајање Видовданског устава као најважнијег конститутивног акта Краљевине СХС.

4.1. Политичке странке у Краљевини СХС

У тренутку када је била оформљена Краљевина СХС, требало је оформити посланичке клубове, како би на седницама ПНП-а и, касније, Уставотворној скупштини изнели своје виђење о државном уређењу новостворене државе и о садржини будућег Устава. Они су били формирани од оних чланова српске, хрватске, словеначке, босанске и црногорске политичке елите који су се политиком бавили и пре почетка Првог светског рата, јер су се истом активно бавили и у том тренутку.

²⁰⁸А. Фира, *op.cit.*, стр. 178.

Политичке странке, односно парламентарни клубови које су се највише истицали у периоду тзв. државноправног провизоријума, посебно након избора одржаних 28. новембра 1920. године, били су: Радикалски клуб, Демократски клуб, Народни клуб, Југословенски клуб, Социјалдемократски клуб. Такође, приметан је и рад политичких организација, попут Земљорадничке странке (ЗС), Југословенске муслиманске организације (ЈМО), Словенске људске странке (СЛС или СЉС), Републиканске странке (РС), Комунистичке партије Југославије (КПЈ), Хрватска заједница (ХЗ) и, на крају, Хрватска пучка сељачка странка (ХПСС), која касније мења име у Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС).

Радикалски клуб (странка) ушла је у новостворену Краљевину СХС као „странка са најдужом партијском традицијом, најбројнијим чланством и са најкомпактнијим и најауторитативнијим вођством.”²⁰⁹ Председник радикала био је чувени српски државник Никола Пашић. Они су највише представљали и заступали интересе ситног и средњег грађанства, чиновништва, војске и сељаштва и имали су тенденцију проширења утицаја на српске средине које су некада потпадале под власт Аустро-Угарске.²¹⁰ Њихов политички курс био је у складу са садржином правних аката на основу којих је настала Краљевина СХС, као што су, на пример, Крфска декларација или Прводецембарски акт. Они су заступали идеју о томе да су Срби, Хрвати и Словенци „један и нераздељив народ”, те су имали убеђење да племенска подељеност није таква да би сметала националном и државном јединству.²¹¹

Демократски клуб (странка) је образована у фебруару 1919. године у Сарајеву фузијом Хрватско-српске коалиције са Светозаром Прибићевићем на челу, Самосталне радикалне странке, Напредњачке странке и Либералне странке. У састав ове странке нашли су се и словеначки либерали, политичке групе из Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе.²¹² Први председник ове странке био је Љубомир Давидовић. Ова странка је заступала идеју о томе да су Срби, Хрвати и Словенци једна национална целина „по крви, језику и по својим осећањима, по континуитету земљишта на коме неподвојено живе и по заједничким животним интересима свог народног опстанка”, те

²⁰⁹ Н. Поповић, Српске парламентарне странке у Краљевини СХС 1918-1929, у: Димитријевић, Б. (ур.), *Часопис Института за савремену историју „Историја 20. века”*, година XXVI, бр. 2, Београд, 2008., стр. 87.

²¹⁰ *Ibid.*, стр. 87.

²¹¹ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 60.

²¹² Н. Поповић, *op.cit.*, стр. 87.

су, у складу са тим, заговарали идеју једне југословенске народне и државне мисли и негирали су све историјске, племенске, верске и покрајинске разлике „као разлог и подлогу за политичко и административно уређење и посебно погранично издвајање”.²¹³ Они су заступали принцип централистичког типа државног уређења, које је пратила идеја о развијању свести о јединству народа и државе, уз сузбијање било ког облика сепаратизма.

Хрватска заједница је представљала политичку групу коју су чиниле три хрватске странке: Странка права Миле Старчевића, Напредна демократска странка и група „Хрватско коло”. Она је инсистирала на очувању аутономног положаја Хрватске и били су против идеје централизма новостворене државе. Њено деловање није прекорачивао модел „државног јединства”, али су инсистирали на децентрализацији државне управе и на промени курса унутрашње политике.²¹⁴

Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС) је странка која је настала у време када су хрватске територије биле у саставу Аустро-Угарске (тада је носила назив Хрватска пучка сељачка странка – ХПСС, али је променила име након уједињења и под утицајем познанства Стјепана Радића са чешким политичарем Томашом Масариком). Председник ове странке био је Стјепан Радић, а међу оснивачима се налазио и његов брат Антун. Ова странка заступала идеју о засебности „хрватске државе” унутар „југословенског јединства”. Прецизније речено, он се залагао за дуално уређену заједничку државу, за „неутралну Хрватску републику”, за власт сељачког народа, „пучку политику”, нагодбу Срба и Хрвата која би искључила остале националне индивидуалитете, као и за издвојену улогу „хрватског државног парламента”.²¹⁵

Југословенска муслиманска организација (ЈМО) је политичка организација која је организована на верској основи. Основана је у Сарајеву 1920. године. Председник ове политичке странке био је др Мехмед Спахо. Залагала се за широку децентрализацију у виду аутономија или административних јединица и тражила је да та подела буде извршена према историјским, економским, саобраћајним и другим мерилима. Залагала се за народно и државно јединство и за потпуну равноправност три конститутивна

²¹³ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 59.

²¹⁴ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 61-62.

²¹⁵ У суштини, Стјепан Радић и његов ХРСС се залагао за идеју федерализма и, на одређени начин, негирао је идеју унитаризма и монархију као државно уређење. Видети у: Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 199-200; Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 62-63.

народа. Том приликом су истакли да су муслимани задржали у себи „све биљега чистог национализма“, с тим што нису свесни свога племенског имена.²¹⁶

Словенска људска странка (СЛС, СЉС) је најзначајнија словеначка политичка странка, која је, као и ХРСС, настала у доба када је Словенија била под влашћу Аустро-Угарске. Тада је носила име Католичка народна странка. Председник ове странке био је др Антон Корошец. Они су свој програм ускладили са начелима католичке вере и интересима римокатоличке цркве, заступали су идеју словеначког уједињења и посветили су се решавању граничних питања према Аустрији, Италији и Мађарској. Такође се залагала и за очување аутономије Словеније у новоствореној држави. На почетку су заступали антицентралистичку идеју и пружали су отпор било каквом мешању у унутрашње послове Словеније, али је та идеја слабила са јављањем потребе за ослањањем на централну владу Краљевине СХС у погледу проблема са којима се Словенија суочавала, као што су: тешки и деликатни гранични спорови, хрватски хегемонизам и добијање повољних економских позиција у Краљевини СХС.²¹⁷

Земљорадничка странка је настала 1920. године и настала је фузијом три странке: Савеза српских земљорадничких задруга, Савезу тежака из Босне и Тежачком савезу Далмације. Они су заступали идеју сељачке задружне државе и идеју о сталешком парламенту, где су они иступали у име сељака. Ова странка је, по питању унутрашњег државног уређења, била приклоњенија унитаристичкој идеји, односно централизму.²¹⁸ Председник ове политичке странке био је искусни српски политичар

Комунистичка партија Југославије (КПЈ) створена је априла 1919. године од стране припадника југословенског пролетаријата, тј. од стране припадника радничке класе. Првобитан назив ове политичке странке био је Социјалистичка радничка партија Југославије (скр. СРПЈ(к)). Ова политичка странка настала је под окриљем компромиса и превирања између социјалдемократске оријентације на поступне реформе и парламентарне видове борбе, а против „историјских прескакања“ фаза у развоју, с једне стране, и комунистичке, тј. бољшевичке оријентације, који су се залагали за организовану и јединствену политичку партију. То се најбоље види у оснивачком акту ове странке – Подлози за уједињење, где превладавају елементи социјалдемократије. У овој политичкој партији су се нашли противници министријализма и класне сарадње.

²¹⁶ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 62.

²¹⁷ *Ibid.*, стр. 62.

²¹⁸ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 201.

Недуго након оснивања ова партија постаје део Треће комунистичке интернационале – Коминтерне, основане у Москви марта 1919. године. Што се тиче њиховог става по питању унутрашњег уређења новостворене државе, њихов став се мењао. На почетку су се залагали за национално јединство, али је временом тај став био промењен. На то је утицала и воља краља Александра да сузбије рад ове партије, за коју је сматрао да је „експозитура бољшевизма, који је уништио руски царизам, средиште православних Словена и историјског савезника српског народа”.²¹⁹ Како би се онемогућио рад ове партије, децембра 1920. године донета је Обзнана којом су забрањене комунистичка пропаганда, организација и штампа.²²⁰

4.2. Политичке идеје заступљене у политичком животу Краљевине СХС

Сагледавајући политичке програме, али и ставове вођа политичких странака, доминирале су две идеје о унутрашњем уређењу новостворене јужнословенске државе, а то су идеја унитаризма и идеја федерализма. Суштине ових идеја најбоље можемо видети у нацртима Видовданског устава који су они презентовали у јавности, било пред Уставотворном скупштином, било у штампи.

Идеју *унитаризма* највише су заступали они политички представници који су били део српске политичке елите, чији интереси су се поклапали са интересима које је имао сам краљ. Ту, у првом реду, спадају припадници Народне радикалне странке и Југословенске демократске странке. Ову идеју су, такође, подржали припадници ЈМО и демократски политичар Светозар Прибићевић (на почетку), Земљорадничке странке, део посланика из редова социјалдемократа предвођени Недељком Дивцем и др.

Ова идеја је била логичан след околности, нарочито ако се узме у обзир чињеница да је Краљевина Србија била међу земљама победницама у Првом светском рату и, у складу са тим, на себе је преузела улогу Пијемонта југословенског уједињења.²²¹ Заснована је на томе да заједничка јужнословенска држава треба да буде уређена као монархија, као што је то раније био случај са Краљевином Србијом и да њој треба да

²¹⁹ Л. Перовић, *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929), Краљевина Југославија (1929-1941): настанак, трајање и крај*, Београд, 2015., стр. 18. Преузето 21.10.2023. године: <https://yuhistorija.com/serbian/doc/LP%20-%20Kraljevina%20SHS%20-%20Jugoslavija.pdf>

²²⁰ Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 314-315.

²²¹ А. Николић, О Видовданском уставу из неколико перспектива, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава”*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 81.

влада династија Карађорђевић. Ова идеја почива на принципу народног јединства између три конститутивна народа – српског, хрватског и словеначког. Према идејама које је заступала влада, иницијативе за решавање најважнијих питања везана за функционисање Краљевине СХС у крајњој линији су дате држави, а у крајњој линији краљу као њеном владару. Рецимо, владин нацрт Видовданског устава прописао је каталог грађанских и политичких слобода и одредбе о подели власти, али су оне прелазним и завршним одредбама биле погоршане, јер се, рецимо, полагање заклетве вршило пред краљем, судске одлуке су се доносиле у име краља, уставна иницијатива је остављена краљу и предвиђена је могућност суспензије одређених уставних одредби, посебно оних из домена права грађана у случају рата или мобилизације.²²² Из овога се закључује да је суштина ове идеје у томе да контролу над државом треба да има краљ и влада коју је он поставио, што се коси са принципима парламентаризма на којима је требало да почива новостворена држава.

Идеју *федерализма* највише су заступали они политички представници који су дејствовали на територији некадашње Аустро-Угарске. У ту групу можемо набројати, у првом реду, припаднике ХРСС-а, некадашње чланове Југословенског одбора окупљених око Југословенског клуба (посланици из СЛС (СЉС), Хрватске пучке странке и Буњевачко-шокачке странке), др Анта Трумбића као независног посланика, припаднике Народног клуба, али и српског радикала Стојана Протића, Републиканску странку итд. Овој идеји временом су се приклониле и КПЈ (чији рад је забрањен посебним законом још 1921. године), ЈМО и Самостална демократска странка Светозара Прибићевића. Суштина ове идеје огледала се у равноправном третирању три конститутивна народа и у имплементацији идеје децентрализације локалне самоуправе, где би она имала већа овлашћења у односу на она која би имала у оквиру централизоване државе.

Идеја федерализма се више односила на унутрашње државно уређење Краљевине СХС, односно на поделу ове државе на одређени број покрајина. Тачније, кроз идеју федерализма су више истицане идеје корпоративизма и децентрализације. Такође, по њиховом мишљењу, краљ, Влада и народни посланици као државни органи би требало да обављају само државне послове, док покрајински органи (представништва, владе и шефови егзекутиве) би били надлежни за административне послове. Ако би дошло до сукоба надлежности, последњу реч би имало Уставни суд. Покрајински органи би доносили своје законе које би потврдио (санкционисао) сам краљ. Оно око чега се

²²² А. Фира, *op.cit.*, стр. 97-103.

политичке вође нису слагале био је облик државног уређења – да ли да Краљевина СХС остане монархија (овај став су заузели Југословенски клуб, који је, уз то, био и за широку децентрализацију, и Народни клуб) или да постане република (концепт чисте републике заступала је Републиканска странка и социјалдемократе) са федеративним (гледите које је заступао Јосип Смодлака²²³) или чак конфедеративним уређењем (то је идеја коју је заступао ХРСС).²²⁴

4.3. Политички односи приликом доношења Видовданског устава

Политички живот у Краљевини СХС обележила су разна политичка превирања и сукоби, који су почели још приликом стварања прве југословенске државе. Прва неслагања су била испољена још на Крфској конференцији у јулу 1917. године, где су представници владе Краљевине Србије и Југословенског одбора имали различите ставове по питању унутрашњег државног уређења и питању дефинисања већине за изгласавање Устава.

Разлике између њих су биле видљиве и у разлозима за уједињење у заједничку државу. Наиме, председник српске владе Никола Пашић, као и многи припадници српске политичке елите, веровали су у идеју да су Срби, Хрвати и Словенци „један народ са три имена" и у то да та идеја влада и у хрватским и словеначким срединама. Међутим, није било тако. Рецимо, хрватски политичар Фране Супило су из тактичких разлога користили термин „троимени народ", „словенство" и „словенска браћа", али су, на дуже стазе, схватили да је идеја интегралног југословенства њихов „појас за спасавање", где су настојали остварити крајњи циљ - стварање самосталне и независне хрватске државе. Сличан став гајио је и др Анте Трумбић, који је озбиљно уздрмао уверење Николе Пашића саопштивши му разлоге због чега се његови само племеници нису у довољном броју одазвали позиву да се упишу у добровољце.²²⁵

²²³ Занимљива чињеница јесте да је Смодлакин предлог поделе земље на покрајине послужио као инспирација за територијално и административно уређење Краљевине Југославије за време Шестојануарске диктатуре, а након тога и у октоисаном „Септембарском уставу" из 1931. године, чији је творац тадашњи председник Владе Војислав Маринковић. Видети у: Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 102.

²²⁴ А. Фира, *op.cit.*, стр. 107-136.

²²⁵ Том приликом је А. Трумбић истакао: „Схватите да је код српских елемената изван отаџбине много лакше имати успјеха када се ради за помоћ Србији, јер већ само име довољно је да им објасни ствар и пробуди одушевљење за њу, али то није довољно код Хрвата и Словенаца, особито код нас, којима, када их се зове у добровољце, треба улити уверење да се не ради само о засебној српској ствари, већ и о њиховој

Те разлике су остале видљиве и код чина уједињења 1. децембра 1918. године, где су тежње појединаца у Средишњем одбору Народног вијећа исказане у Напутку представљале само жеље и циљеви, а његова одступања дата у Адреси реалност. У овом случају ти појединци или нису били или нису желели бити свесни фактичке реалности огледане у чињеници да је Краљевина Србија, као једна од земаља победница у Првом светском рату, имала пуно право да преузме на себе спровођење процедуре уједињења и стварања Краљевине СХС. Још тада је било илузорно гајити уверење да ће будућа држава бити уређена као република, јер је на челу Краљевине Србије била династија Карађорђевић. Другим речима, земљама победницама не смеју бити постављени никакви ултиматуми.²²⁶

Заједно са новоосвојеним територијама, у састав Краљевине СХС ушла су и сва нерешена питања, око којих су постојале несугласице, због чега је често долазило до све већег продубљивања политичког јаза између припадника тадашње политичке елите. Такође, новонастала држава се суочавала и са одређеним изазовима, као што су сиромаштво, глад, болести, економска нестабилност, као и недовољно познавање народа који су ушли у састав ове државе, а који су имали различито виђење о томе како заједничка држава треба да изгледа.²²⁷

Већ са састављањем прве владе Краљевине СХС настаје прва званична политичка криза. У том тренутку мандат за састављање владе дат је Николи Пашићу, који је био мишљења да у састав владе као њен потпредседник треба да се јави др Антон Коросец, док је за министра спољних послова, уз велику политичку расправу, предложен др Анте Трумбић, и то због познавања друштвено-политичких прилика у Истри и Далмацији, које је требало спасити од потенцијалне италијанске претензије. Такође, велике расправе су биле и око избора министра унутрашњих послова. Ту су представници српске опозиције предложили Марка Трифковића, док су делегати који су некад припадали Народном вијећу предложили Светозара Прибићевића. На крају је Прибићевић био изабран на то место. Избор осталих министара био је много лакши. Након подношења предлога за састав прве владе Краљевине СХС, регент Александар I Карађорђевић је одбио да председник владе буде Никола Пашић и дао је мандат Стојану Протићу, чиме је изазвао прву политичку кризу у новоствореној држави. Регент је то, наводно, учинио

и да се борба, у коју их се зове, води за ослобађање и њиховог завичаја, једнако као и онога њихове српске браће." Видети у: Р. Гађиновић, *op.cit.*, стр. 111-112; М. Суботић, *op.cit.*, стр. 87.

²²⁶ Н. Ранђеловић, С. Митић, *op.cit.*, стр. 171.

²²⁷ А. Николић, *op.cit.*, стр. 81.

због тога што је Пашић неистинито „увлачио краљево име у расправу о опозиву". Заправо, регент је само хтео да склони Пашића како би имао већи и лакши утицај на владу.²²⁸

Још у првим данима новостворене државе заступници идеје централизма (унитаризма) још више су учврстили своје позиције и одредили правац у коме се кретало решење питања унутрашњег уређења државе. Главну реч водили су централисти, које је предводио Светозар Прибићевић. Тада је донео декрет да све покрајинске владе поднесу оставке и да буду распуштене, што су брзо и учиниле и изгубиле су своје политичко значење. С друге стране, нестаје почетни романтизам који је са собом носило уједињење и на његово место дошло је разочарење, поготову код припадника хрватског и словеначког народа, где су све више сматрали да српски врх, уместо да заиста раде на идеји југословенства, жели да створи апарат којим ће задобити доминантан положај у Краљевини СХС.²²⁹ Међутим, оно што су запоставили била је чињеница да је Краљевина Србија, заједно са Краљевином Црном Гором, била сила победница у Првом светском рату, те је, самим тим, имала право, као носилац југословенске идеје, да одреди у ком облику ће настати прва југословенска држава. Логично гледано, тада је Краљевином Србијом владала династија Карађорђевић, те је било илузорно разматрати опцију да прва југословенска држава буде република.

Управо је то подразумевање чињенице да се права и положај династије Карађорђевић пренео из Краљевине Србије у Краљевину СХС доводио до постепеног продубљивања јаза између централиста и федералиста. У односу на Конституанту то је значило да она мора делити своју власт са краљем, што се показало тачним доношењем Пословника о раду Уставотворне скупштине, где је била прописана одредба да посланици морају полагати заклетву краљу.²³⁰ Тај чин полагања заклетве краљу су одбили да ураде посланици ХРСС-а, као и чин одбијања српске стране да обезбеђивањем квалификоване већине уважи интерес хрватског и словеначког народа, ослободио је „потенцијал за потпуни политички конфликт на националној основи до кога је одмах и дошло". Тада је Стјепан Радић, вођа ХПСС-а, истицао да је овај чин представљао издају Београда и поводом тога је организовао митинг, на коме је истакао да ће ХПСС

²²⁸ Н. Matković, *op.cit.*, str. 70.

²²⁹ *Ibid.*, str. 87.

²³⁰ У време државноправног провизоријума као носиоци власти били су представљени политички чиниоци чија је моћ проистекла из реалне политичке и војне снаге коју поседују, а не на основу правних норми на основу којих би била одређена. Видети у: Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 72.

променити назив у ХРСС и наредио је својим посланицима да бојкотују рад Конституанте.²³¹ Истицање идеје републиканства, коју је представљао Стјепан Радић, за српску страну није био толико ствар уверења, колико отпора против заједничке државе, сматрајући да ова идеја никада у хрватској прошлости није била истицана.²³²

Против Видовданског устава, поред ХРСС-а, били су и комунисти окупљени око КПЈ-а. КПЈ је био, поред радикала и демократа, једна од јачих политичких опција у Конституанти, у којој се налазило 58 њихових посланика. Они су бојкотовали гласање за Видовдански устав највише због Обзнане од децембра 1920. године. Чак су предузимали радикалније мере у виду атентата на самог краља Александра I Карађорђевића и, касније, на доносиоца Обзнане, министра унутрашњих послова Милорада Драшковића. У првом случају атентат није био успешан, јер је бомба промашила ауто којим је ишао краљ. Међутим, атентат извршен ка Милораду Драшковићу у Делницама 21. јула 1921. године резултирао је његовим убиством, што је наишло на оштру осуду Народне скупштине, која је ускратила мандате свим посланицима КПЈ-а.²³³

Иако су положили заклетву краљу, и посланици СЛС-а (СЛЈС-а) и Хрватске заједнице истакли да је у питању „незаконити“ чин. Сличног става били су и посланици ЈМО-а и Савеза земљорадника, који су положили заклетву краљу само „у интересу брзог преласка на стварни рад Конституанте“, и истицали су да Уставотворна скупштина у што краћем року треба да изради свој пословник.²³⁴

Захваљујући спорном Пословнику о раду Уставотворне скупштине, спор између посланика се јављао и поводом питања већине којом би био изгласан Видовдански устав. Рецимо, Н. Пашић и М. Драшковић су заступали став да је Устав изгласан ако за њега гласа 3/5 посланика, С. Протић је навео да квалификовану већину „треба утврдити између две трећине и апсолутне већине посланичких гласова“, а посланици који су некад били део Народног вијећа су се држали идеје да текст Устава треба да буде усвојен „са већином од две трећине гласова“. На крају, био је усвојен став централне Владе, на челу са М. Веснићем, да први највиши правно-политички акт Краљевине СХС треба бити усвојен већином од 50% плус један глас.²³⁵ Управо је последње решење изазвало још

²³¹ М. Здравковић, *op.cit.*, стр. 85-86.

²³² В. Ђоровић, *op.cit.*, стр. 639.

²³³ *Ibid.*, стр. 642.

²³⁴ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 73.

²³⁵ *Ibid.*, стр. 73-74.

веће политичке сукобе и, на послетку, парламентарну кризу, која је обележила доба примене Видовданског устава.

4.4. Политички компромиси у Видовданском уставу

Видовдански устав или Устав Краљевине СХС, тј. нацрт Устава који је предложила Влада, не би могао бити изгласан да није било уступака према одређеном броју политичких група, са циљем да се обезбеди довољна већина за изгласавање највишег правног акта новостворене јужнословенске државе. Тако су радикали и демократе политиком чињења уступака успели да приволе посланике који су били део Савеза земљорадника и посланике ЈМО-а, као и посланике из редова кметијаца и Џемијета.²³⁶

Одредбе које су се највише истакле и које су накнадно уведене у текст Видовданског устава, а које нису представљале део Нацрта који је саставила Влада биле су: 1. одредбе о економским и социјалним правима, 2. тзв. канцел параграф и 3. тзв. турски параграф.

Одредбе о економским и социјалним правима садржане у Уставу Краљевине СХС представљале су новину у дотадашњој српској уставној традицији, али и у односу на тадашњу европску уставност. Ове одредбе су постале саставни део овог устава на инсистирање, пре свега, земљорадника, али и социјалиста, комуниста, републиканаца и посланика Југословенског клуба. Они су инспирацију за ове одредбе пронашли у Вајмарском уставу из 1919. године, који је важио на територији Вајмарске Немачке. Но, Видовдански устав се, по донетим решењима, разликовао од Вајмарског устава.²³⁷ Те разлике су настале као последица различитих друштвено-политичких прилика у којима су се налазиле Краљевина СХС и Вајмарска Немачка. Рецимо, Видовдански устав је прописао могућност сталног потпомагања школовања способне сиромашне деце и обавезу државе да спроведе стручну наставну организацију. Такође, Видовдански устав је био рестриктивнији у односу на Вајмарски устав по питању привредних односа, јер је њиме прописано да је држава дужна да интервенише у привредне односе, што је

²³⁶ Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 53.

²³⁷ Краљевина СХС као уставотворац се више ослањала на српску уставну традицију и настојала је да исту надогради и унапреди у складу са савременим трендовима, што се најбоље видело у структури уставног текста. Више о томе видети у: Д. Симовић, И. Крстић-Мистрицеловић, Проширивање традиционалне уставне материје – социјалне и економске одредбе у Видовданском уставу, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 294.

подразумевало „преображај слободне тржишне у мешовиту привреду”.²³⁸ Захваљујући овим одредбама, Краљевина СХС више није представљала само политичку организацију, већ је она трансформисана у социјалну и културну заједницу, што је представљао корак ка стварању Краљевине СХС као либералне државе. Нажалост, ове одредбе нису заживеле у време примене овог устава, што је било и логично, јер су ове одредбе више представљале изнуду ради добијања потребне већине за изгласавање Видовданског устава.

Тзв. „канцел”²³⁹ параграф” у Видовданском уставу представља чл. 12 ст. 7, који прописује забрану злоупотребе предикаонице у политичке сврхе.²⁴⁰ Овај став Видовданског устава представљао је део нацрта Владе, али се поводом њега водила полемика на седницама Уставног одбора. На крају је канцел параграф уврштен у текст Видовданског устава на иницијативу припадника кметијаца, који су потенцирали ово решење са циљем забране политичке пропаганде и истицања политичких тема за време верског проповедања. Овај став је уведен, пре свега, због чињенице да су верски поглавари представљали чиновнике *sui generis*, те због тога је морала остати каква-таква веза између државе и цркве. Велики заговорник уношења овог става био је и демократа Едо Лукинић, који је истицао да свештена лица не треба да проповедају о политичким темама због заштите интереса саме вере и због заштите демократске природе Видовданског устава. Такође, као аргумент су присталице „канцел” параграфа истицали забринутост што читаве породице бивају изопштене из цркве само због тога што не подржавају припаднике политичких странака које су блиске цркви. Типичан пример на коме је требало применити „канцел” параграф јесте деловање ЈМО²⁴¹, која је за време одржавања кампање за изборе за Уставотворну скупштину 1920. године наступила са слоганом „Ислам је у опасности”, користећи услуге њихових хоџа, који су знали да ће муслимански народ, који је доста привржен вери, гласати за онога за кога му хоџе кажу, те је овим ЈМО представљала негацију „канцел” параграфа сама по себи. Такође, против овог решења био је и др Антон Корошец, који је за њега он постао „дискриминаторски”

²³⁸ *Ibid.*, стр. 295.

²³⁹ Реч „канцел” потиче из немачког језика (нем. Kanzel) и означава предикаоницу. О овоме више у: М. Павловић, Канцел параграф Видовданског устава, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXXV, 3/2017, стр. 28-49.

²⁴⁰ „Верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт преко верских богомоља или преко написа верског карактера или иначе при вршењу своје званичне дужности, у партијске сврхе”.

²⁴¹ Интересантно је то што је за увођење „канцел” параграфа био и припадник ЈМО Фехим Курбеговић, где је истакао да се у џамијама и црквама треба проповедати само вера и промовишу верски принципи, али не и да се „профанише у свакодневној политичкој борби”. М. Павловић, *op.cit.*, стр. 42.

и био је супротан позиву римокатоличке цркве. Уз то, истицано је да је проповедање у римокатоличкој цркви било заступљеније и развијеније у односу на православну и муслиманску цркву. Чак појединци попут др Јанка Шимрака истичу бојазан да се овим ставом уводи полиција у цркву и да се тиме ствара веће незадовољство код народа. Истиче се да је ова одредба супротна начелу слободе вере и савести. Његово прво дефинисање и каснија примена су од самог почетка били спорни и изазивали су велики број дискусија, јер су „и поред одвојености државе од цркве, оба ентитета треба да сарађују и учествују у доношењу важних друштвених и државних одлука а у циљу постизања већег легитимитета одлука међу грађанима који су истовремено и верници.“²⁴²

Тзв. „турски параграф“ представљао је чл. 135 ст. 3 Устава Краљевине СХС²⁴³ и стриктно се односи на територију Босне и Херцеговине. Овај члан је уведен на иницијативу Југословенске муслиманске организације – ЈМО и представљала је њихов предуслов да би њихови посланици гласали за текст Видовданског устава. Овим чланом је прописано да Босна и Херцеговина остаје у својим „садашњим“ границама, те да постојећи окрузи у њој важе као области. Тиме је загарантована територијална целовитост Босне и Херцеговине на начин како је она уређена 1918. године. Тиме је сачувана територијална целовитост Босне и Херцеговине и њоме је, уместо Земаљске владе БиХ управљала Покрајинска управа од 1921. до 1924. године. Сву власт у областима имали су жупани, који су за свој рад одговарали министру унутрашњих дела. Поредак успостављен чл. 135 ст. 3 Видовданског устава остао је очуван до 1929. године, када је у току трајања Шестојануарске диктатуре, увођењем посебних прописа²⁴⁴, територија Босне и Херцеговине подељена на четири бановине (Врбаску, са седиштем у Бања Луци, Дринску, са седиштем у Сарајеву, Зетску, са седиштем на Цетињу, и Приморску, са седиштем у Сплиту), у чији састав су ушле и делови територија њених

²⁴² Д. Ћорић, Гаранције живота у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца – одједи Видовданског устава у његовом трајању и данас, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 312.

²⁴³ Чл. 135 ст. 3 Видовданског устава гласи: „Законом о разграничењу области, Босна и Херцеговина ће се разделити у области у својим садашњим границама. Док се то законом не уреди, окрузи у Босни и Херцеговини важе као области. Спајање тих области врши се одлуком обласних скупштина дотичних области донетом већином од 2/3 гласова у границама одређеним 3. ставом чл. 95 Устава. Поједине општине или срезови могу се из својих области излучити и припојити другој области у садашњим границама Босне и Херцеговине или изван њих, ако на то пристају њихова самоуправни представништва одлуком од 3/5 гласова и ту одлуку одобри Народна Скупштина“.

²⁴⁴ Тај пропис је Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године.

суседа. Ова подела је учињена са настојањем краља да муслимански народ не буде већински ни у једној од четири бановине.²⁴⁵

5. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НАКОН ДОНОШЕЊА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА ИЗ 1921. ГОДИНЕ

Циљ Видовданског устава био је да „помири“ супротстављене интересе три конститутивна народа који су заједнички чинили Краљевину СХС. Имајући у виду да је овај устав донет већином коју је око себе окупила српска страна, која је заговарала унитаристичко уређење и већу улогу краља у власти, а присталице федерације као облика унутрашњег уређења бојкотовали гласање овог устава, то је само довело до тога да јаз између конститутивних народа буде још дубљи него што је то био случај пре доношења Видовданског устава, што је за последицу имало *дубљу кризу парламентаризма*.

Овај део рада бави се *недостацима у решењима и практичном примени Видовданског устава*, тј. бави се питањем који делови Видовданског устава су изазвали још дубљу кризу парламентаризма него што је то било пре његовог доношења. Такође, треба сагледати и политичке прилике након доношења Видовданског устава и последице настале његовим доношењем, које су огледане у *кризи парламентаризма*, која је кулминирала *атентатом* у Народној скупштини 20. јуна 1928. године и довела до каснијег распуштања Народне скупштине и проглашења диктатуре од стране краља Александра I Карађорђевића 6. јануара 1929. године.

5.1. Предности и недостаци решења имплементираних у Видовданског уставу и практична примена Видовданског устава

Сваки устав, укључујући и Видовдански устав из 1921. године, има своје предности и недостатке.

Основну предност Видовданског устава можемо наћи у његовим одредбама везаним за обављање судске власти. Наиме, сам устав је, формално гледано, дао јаке гаранције судске независности. Упркос чињеници да њих именује краљ, судије су биле на функцији све док не наврше године за пензију, док се пре тога судија могао оставити

²⁴⁵ Ђ. Алија-Селмановић, Б. Карић, *op.cit.*, стр. 166-168; Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 319-320.

у пензији само у два случаја: 1. по његовој писменој молби и 2. када судија телесно или душевно тако ослаби да не може вршити своју дужност. Одлуку о пензионисању судија, у том случају, доноси Касациони суд.²⁴⁶ Такође, Видовдански устав је представљао својеврсну авангарду због прописаног каталога људских права, а посебно економских и социјалних.²⁴⁷

Овај акт је „патио“ од три хроничне бољке, а то су: 1. недостатак процедуралног легитимитета, 2. садржинска некохерентност и 3. неприлагођеност конкретним друштвеним приликама.²⁴⁸

Видовдански устав је увео парламентарни систем, али је он био на нивоу устава из XIX века није садржао никакве тенденције које су биле актуелне после Првог светског рата.²⁴⁹ Чак је његовим увођењем успостављен својеврсни парадокс. У Краљевини СХС Народна скупштина је, уместо да служи ограничењу власти монарха и повећању утицаја народних посланика, служила као „алат помоћу којег је краљ проводио своју вољу“²⁵⁰, што нас наводи на став да је у Краљевини СХС важио апсолутистички режим, који је био формално потврђен тек увођењем Шестојануарске диктатуре. У Краљевини СХС се тада спроводио „тихи“ централизам, и то прихватањем „јединства државе“, где се као главни елементи јављају *јединствена територија, држављанство и организација власти*.²⁵¹

Такође, доносиоци Видовданског устава, када су га доносили, нису водили рачуна о „психолошким и моралним чиниоцима у народу“²⁵², јер се људи често руководе осећањем него разумом, где и политика није изузетак. Највећу грешку су творци Видовданског устава направили поделом земље на области, јер је од ове поделе, како наводи В. Ћоровић, „направљен партиско-политички пазар, који је читаву ствар компромитовао до краја“, због чега је изостала доследност, која је била преко потребна за спровођење ове поделе. На крају је сама подела, због погађања политичких фракција,

²⁴⁶Чл. 112 ст. 4 Видовданског устава.

²⁴⁷ У ову групу устава, поред Видовданског, нашли су се и немачки Вајмарски устав из 1919. године (који је био и узор за прописивање ових одредби) и Устав Мексика из 1917. године. Видети у: В. Петров, Уставни идентитет и Видовдански устав, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 14.

²⁴⁸ *Ibid.*, стр. 11.

²⁴⁹ Ову околност је најбоље објаснио С. Јовановић, уз следећу констатацију: „*Видовдански устав даје копију старог српског парламентаризма, и ништа друго.*“ Видети у: С. Јовановић, *op.cit.*, стр. 59.

²⁵⁰ I. Ivašković, *op.cit.*, стр. 546.

²⁵¹ Д. Батављевић, Д. Војиновић, Д. Логарушић, *op.cit.*, стр. 200

²⁵² В. Ћоровић, *op.cit.*, стр. 644.

постала лоша и неправедна и била је изложена оштрој и оправданој критици²⁵³, а уједно је била и „камен спотицања" у даљим односима између политичких странака Краљевине СХС.

Оно што је додатно отежавало примену Видовданског устава био је и проблем унификације правних система који су до стварања Краљевине СХС важили на њеним територијама. Сам процес изједначења права је текао споро, јер је, пре свега, политички живот у Краљевини СХС био доста нестабилан, са честим сменама влада и сменама министара правде који су радили на том проблему.²⁵⁴ Од овог правила ни Видовдански устав није изузетак.

Такође, многе одредбе о грађанским и политичким правима биле су укидане, односно ограничаване обичним законима. Најбољи пример ове тврдње је доношење спорног *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави* од 2.8.1921. године, којим је забрањен рад Комунистичке партије.²⁵⁵

Доношењем Видовданског устава оваквог какав је дошло је до одбацивања стварања југословенске државе као унитарне, са више или мање самосталних историјско-политичких територијалних јединица, по узору на Вајмарски устав. Такође, по питању економских и социјалних права Видовдански устав је остао „мртво слово на папиру", док је социјални положај радника и сељака био све гори.²⁵⁶

5.2. Криза парламентаризма

Оно што је карактерисало политички живот након доношења Видовданског устава јесте често мењање опредељења, склапање разних коалиција, блокова и савеза, било да су владајући или опозициони, чак и са „најогорченијим дојучерашњим противницима".²⁵⁷ Овакве промене доводиле су до честих промена влада. Наиме, у периоду од 1921. до 1929. године било је промењено чак седамнаест влада.²⁵⁸ У том

²⁵³*Ibid.*, стр. 644-645.

²⁵⁴Г. Дракић, *Формирање правног система у међуратној југословенској држави*, у: Попов, Ђ. (ур.), *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, vol. 42, бр. 1-2, стр. 654.

²⁵⁵К. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 307.

²⁵⁶А. Марковић, *Видовдански устав из 1921. године и правни трансплантације*, упоредно-правна студија, Београд, 2015., стр. 77.

²⁵⁷Љ. Кркљуш, *нав. дело*, стр. 308.

²⁵⁸Као председници Министарског савета јављали су се људи блиски краљевском двору, а то су: Никола Пашић (девет влада), Љубомир Давидовић (једна влада), Никола Узуновић (четири владе), Велимир Вукићевић (две владе) и др Антон Корошец (једна влада). Подаци о владама који су вршили управну власт у Краљевини СХС у периоду од 1921. до 1929. године видети у: Љ. Димић, *Министарски савети*

периоду су избори за народне посланике одржани у три наврата: 1923., 1925. и 1927. године.

Имајући у виду напред наведени податак, било је евидентно да је постојала криза парламентаризма, која је била праћена кризом државног уређења²⁵⁹, насталом на основу инсистирања на идеји унитаризма у Видовданском уставу, која је била прихваћена тесном већином. Криза парламентаризма настала је као последица три компоненте: класне кризе, националне кризе и кризе политичког представништва.²⁶⁰ Резултат кризе парламентаризма био је деформисање парламентарне демократије, која је била праћена све учесталијим политичким борбама у Србији да се задрже на власти и сталним сужавањем простора парламентаризма и демократизма, као и настојање краља Александра да додатно затире начело парламентаризма кроз његово мешање у избор владе одабиром министара који су били ближи двору. Такође, краљ је настојао да на власти буду владе које немају посланичку већину, а владе које су имале парламентарну већину је рушио. Све ове околности, које су изазвале кризу парламентаризма, дале су повода појединим ауторима да период трајања Видовданског устава назову „раздобљем лажног парламентаризма“.²⁶¹

У овом временском раздобљу долази до доношења *Уредбе о подели земље на области, Закона о општој управи и Закона о обласној и средској самоуправи* од 26.4.1922. године²⁶², која је проузроковала још веће политичко неповерење између Срба и Хрвата.

Спорна *Уредба о подели земље на области* је предвидела да се подела изврши на 33 области које би имале до 800.000 становника, с тим што је та подела извршена тако да су у Србији области испале једва нешто веће него стари окрузи, док је сва Хрватска и Славонија имала бити подељена у четири дела. Такође, од 17 окружних места у Србији 13 је остало као средишта области. Правичније би било да је цела држава била подељена на 14 или 15 области, а не на 33 области, од којих неке нису имале ни 200.000 становника. Та подела би била добро изведена да се од ње није правио „партијско-политички пазар“,

Краљевине Југославије 1918-1941, у: Љушић, Р. (ур.), *Владе 1805-2005.*, Завод за уџбенике и наставна средстава, Београд, 2005., стр. 245-272.

²⁵⁹В. Петров, М. Станковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2020. стр. 136.

²⁶⁰Љ. Кркљуш, *op.cit.*, стр. 317.

²⁶¹Н. Matković, *op.cit.*, str. 153-154.

²⁶²Уредба о подели земље на области, Закон о општој управи и Закон о обласној и средској самоуправи, све у: *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92 од 28. априла 1922. године.

тако да је тако учињена расподела земље на области била „лоша, неправедна и стога од првог дана изложена оштрој и оправданој критици”.²⁶³

На изборима 1923. године радикали су освојили 1/3 мандата, те су демократе морале ићи у коалицију са њима, имајући у виду да су добили мање гласова него на изборима 1920. године. Ове изборе обележио је повратак ХРСС-а у Народну скупштину, где су успели да освоје 70 мандата. Они су, након завршетка ових избора, формирали Федералистички блок, који су, поред њих, чинили ЈМО и СЈС, који су захтевали хитну ревизију Видовданског устава. Ове идеје Пашић је, уз подршку монарха, категорички одбацивао, тако да је сваки покушај ревизије Видовданског устава био осуђен на пропаст.²⁶⁴ Међутим, влада Николе Пашића склапа тзв. Марков протокол 13.4.1923. године са припадницима Федералистичког блока, који је предвиђао промену режима и администрације у Хрватској, Словенији и Босни. Но, овај договор више је послужио Пашићу и његовој влади да учврсте своје позиције у власти и формирају хомогену владу.²⁶⁵ Радикалска влада је 1. јуна исте године закључила Декларацију којом је најављен обиман законодавни рад, чији је циљ био „да се обратимо и усавршавању наших унутрашњих уређења, те да их према стеченом искуству можемо поправљати, мењати, усавршавати”.²⁶⁶ Посредан циљ ове декларације био је да хрватске представнике убеди да ће доћи до ревизије Видовданског устава, али у томе радикали нису успели.

У међувремену долази до „цепања” Демократске странке на две фракције²⁶⁷, од којих је она са Светозаром Прибићевићем на челу формирала Социјалдемократску странку, која је у мају 1923. године започела сарадњу са радикалима и чинила, заједно са њима, владу унитаристичког типа. Тада је први пут била формирана тзв. „П-П влада” – влада Николе Пашића и Светозара Прибићевића. Давидовићева Демократска странка је рedefинисала свој политички курс напуштањем унитаристичке идеје и приступањем решавању питања државног уређења споразумом, што се директно косило са политиком радикала. Почетком марта 1924. године ДС, заједно са СЛС и ЈМО, формира тзв.

²⁶³ В. Ћоровић, *op. cit.*, стр. 644-645.

²⁶⁴ Љ. Димић, *op. cit.*, стр. 118-122.

²⁶⁵ *Ibid.*, стр. 122-123. Српске политичке партије, на челу са радикалима, нису ни размишљали о потреби да у споразуму са Хрватима, на рачун нове југословенске државе, Србији поврате прерогативе државности. Просто, таква идеја у њиховим плановима није постојала.

²⁶⁶ *Ibid.*, стр. 124.

²⁶⁷ Једну фракцију предводио је Светозар Прибићевић, који је тежио ка сарадњи са присталицама унитаризма, док је другу фракцију предводио Љубомир Давидовић, који је више заступао средње решење и сарадњу са ХРСС-ом.

„Опозициони блок“. Формирање Опозиционог блока Никола Пашић је доживео као директну претњу по уставно и државно уређење државе, као и на „све оне велике ратне тековине, до којих је наш (српски – прим. аут.) народ дошао по цену најскупљих жртава“, те је, као противтежу Опозиционом блоку, заједно са Светозаром Прибићевићем оформио тзв. „Национални блок“.²⁶⁸

Даље, исте године странке које су чиниле тадашњу парламентарну већину (демократе, СЛБС, ЈМО, ХРСС) образовале су владу са Љубомиром Давидовићем на челу. Ова влада је доживела своју пропаст захваљујући ранијим активностима ХРСС-а²⁶⁹, који су довели до закључка краља Александра да ХРСС не признаје Устав, негира централистичко уређење и оспорава права круне. Нарочито је одлучан став краља Александра да Видовдански устав „може бити промењен тек када српски народ буде убеђен да је то неопходно и потребно“, дезавуисао је политичке напоре демократа да у споразуму о државном преуређењу наступају као легитимни представници Срба, што је запечатилу судбину владе Љубомира Давидовића.²⁷⁰

Касније, 1925. године, оформљена је влада са Николом Пашићем на челу, са циљем распуштања Народне скупштине и расписивања нових парламентарних избора.²⁷¹ Исте године је почела да се назире и аграрна криза²⁷², која је још више продубљивала кризу парламентаризма.

Избори 1925. године показали су велику разједињеност политичких чинилаца, као и нестабилност социјално-политичке основе југословенског друштва.²⁷³ У то време био је актуелан и режим „кундака“, који је спроводио министар унутрашњих послова Божидар Максимовић. Исте године догодило се и хапшење Стјепана Радића у јуну исте године, који је 1924. године побегао из земље.²⁷⁴ Последица ових дешавања била је доношење Одлуке о ликвидацији Покрајинске управе за Хрватску и Славонију и пренос послова управе на области. Путем Народног споразума Павле Радић, по налогу Стјепана

²⁶⁸ Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 124-125.

²⁶⁹ Најзначајнија од њих била је говор Стјепана Радића, где је говорио против војске и министарства у Загребу.

²⁷⁰ *Ibid.*, стр. 127.

²⁷¹ *Ibid.*, стр. 126-127.

²⁷² Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 80.

²⁷³ На овим изборима учествовало је 45 политичких странака, које су се након одржаних избора или осипале или нестајале. Више у: *Ibid.*, стр. 81.

²⁷⁴ Стјепан Радић је био ухапшен на основу Обзнане, и то због предузетих спољнополитичких активности у моментима његовог бекства из Краљевине СХС. Као главни разлог његовог хапшења наводило се његово деловање у Москви и улазак ХРСС-а у Трећу интернационалу. На основу Обзнане ХРСС је постао забрањена организација, те је дошло до њеног растурања. Видети у: В. Ћоровић, *op.cit.*, стр. 645.

Радића, у скупштинској изјави од 27.3.1925. године²⁷⁵ изјављује да прихвата државно уређење Краљевине СХС, што је, на крају, за последицу имало и ослобођење председника ХРСС-а. Тада долази до његовог уласка у владу Н. Пашића и до расформирања Хрватског блока (Блока народног споразума). У овом саставу владе Стјепан Радић је постао министар просвете. Но, ова влада бива компромитована корупционашким аферама, од којих је најзначајнија била она са Радетом Пашићем, сином Николе Пашића.²⁷⁶ Након тога Пашић подноси оставку, док на месту председника Министарског савета бива постављен Никола Т. Узуновић.

Сви ови догађаји утицали су на цепање Народне радикалне странке на више фракција, на шта је највише утицала смрт Николе Пашића децембра 1926. године, јер је од тог тренутка Радикална странка изгубила водећу личности и јак ауторитет у парламентарном животу.²⁷⁷ За то време је Министарски савет са Велимиром Вукићевићем на челу имала за задатак да организује изборе од 11.9.1927. године. Ови избори су, за разлику од оних из 1923. и 1925. године, служили „цепању, растакању и разбијању најјачих политичких партија“²⁷⁸, у првом реду радикалне и демократске. Владине странке су имале већину која је износила преко 200 мандата, али, због њихове поделе на фракције и групације, та већина није била трајна и стабилна. Такође, исте године долази до раскида сарадње између радикала и ХСС-а (Хрватске сељачке странке), те Стјепан Радић, заједно са Светозаром Прибићевићем, исте године формира Сељачко-демократску коалицију (СДК).

5.3. Атенат у Народној скупштини, догађаји након атентата и престанак примене Видовданског устава

Сукоб унитаристичке и федералистичке струје је, временом, постао све већи и снажнији, нарочито након одржаних избора 1927. Године, када је за председника владе изабран Веља Вукићевић. Парламент Краљевине СХС је постао „поприште све оштријих сукоба, нереди, свађа, да би на крају постао поприште крвавог обрачуна“.²⁷⁹ У

²⁷⁵Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 129.

²⁷⁶Н. Поповић, *op.cit.*, стр. 102.

²⁷⁷Љ. Димић, *op.cit.*, стр. 130; В. Ћоровић, *op.cit.*, стр. 647.

²⁷⁸*Ibid.*, стр. 131.

²⁷⁹Све тежа политичка ситуација, где су озбиљне дискусије биле замењене увредама, претњама, псовкама, чак и неретким лупањем по столовима посланичких клупа, њиховим разбијањем и недозвољавањем посланицима да одрже говор на подијуму, одржавале су узрујаност у друштву, сукобе између Срба и Хрвата, испољене кроз сукоб припадника радикала и СДК. Видети у: Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 93-94.

то време и радикали и демократе су се суочавали са страначким превирањима и цепањима, с тим што је унутар Демократске странке била далеко гора ситуација него унутар Радикалне странке, тј. Војислав Маринковић као председник ДС-а имао је далеко тежи задатак него Веља Вукићевић као председник РС-а.²⁸⁰

Сукоб у парламенту је додатно распламсала чињеница да Веља Вукићевић за састав своје прве владе није одабрао ниједног хрватског представника, чак ни из редова Демократске странке, што је додатно разљутило вође опозиционих странака и зближавања Стјепана Радића и Светозара Прибићевића. За то време падале су тешке оптужбе, грубе речи и поступци, а и приликом доношења одлука било је и случајних и намерних грешака.²⁸¹

Прибићевић и Радић су у априлу 1928. године предложили ревизије Устава, где је истакнуто да „Хрватска, Далмација и Славонија морају бити једна област, а да цијела држава мора да има највише четири до пет области“, што је влада одлучно одбацила због њиховог унитаристичког става.²⁸² Након тога је Стјепан Радић, због упућивања тешких увреда, у више наврата био избачен са седница Скупштине. Почетком јуна 1920. године Стјепан Радић и званично се враћа на своје уверење о југословенској држави као сложеној држави, и то тако што је на седници Народне скупштине изнео свој план конфедерације, због чега су, путем владиних гласила, почеле да се појављују отворене претње убиством Стјепану Радићу.²⁸³

Криза парламентаризма је достигала врхунац имајући у виду да посланици више нису негирали да подржавају насиље у законодавном телу, па је, на крају, криза имала крвави завршетак. Наиме, на седници Народне скупштине од 20. јуна 1928. године²⁸⁴, и даље су падале тешке оптужбе, добацивања, па чак и претње убиством. Ова седница била је пропраћена паузама. Након краће расправе између Пунише Рачића, посланика радикала, и Ивана Пернара, посланика СДК, и још једне паузе, Пуниша Рачић врши атентат на посланике ХСС-а. Том приликом били су убијени Павле Радић и Ђуро Басаричек, док је Стјепан Радић био смртно рањен. Рањени су били и Иван Пернар и Иван Гранђа, али су били ван животне опасности. Овај догађај означио је крај

²⁸⁰Видети у: Н. Поповић, *op.cit.*, стр. 103.

²⁸¹В. Торковић, *op.cit.*, стр. 647.

²⁸²Н. Matković, *op.cit.*, стр. 166.

²⁸³Такву претњу објавио је владин лист Јединство 14. јуна 1928. године. Видети у: *Ibid.*

²⁸⁴Детаље са ове седнице видети у: *Редовни састанак Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 20. јуна 1928. у Београду: Стенографске белешке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1928, стр. 531–539.

парламентаризма, те је тако створен предуслов за његово укидање и увођење апсолутизма.²⁸⁵

Након овог немилог догађаја, председник владе Веља Вукићевић подноси оставку, а нови председник Министарског савета постао је др Антон Корошец. За то време, августа 1928. године, од последица атентата умире Стјепан Радић. Тада је краљ Александар почео тражити политичко решење за насталу политичку кризу, нудећи мандат за састав владе појединим политичарима и војницима.²⁸⁶ Пошто влада Антона Корошеца није успела смирити страсти након извршеног атентата, а под изговором да постоји страх од насиља и да избори не могу бити одржани, краљ Александар I Карађорђевић дана 6. јануара 1929. године заводи апсолутистички режим, који се још назива и Шестојануарска диктатура. Тада је краљ суспендовао Видовдански устав, забранио рад странака и удружења који су носили верско и племенско обележје и укинуо самоуправу, распустио је Народну скупштину и за новог председника Владе именована генерала Петра Живковића. На тај начин „наступио је час када између краља и народа не може и не сме бити више посредника”.²⁸⁷

Шестојануарском диктатуром није дошло до превазилажења кризе, већ до њеног продубљења, поготову ако имамо у виду да је период од Шестојануарске диктатуре, па све до атентата на краља Александра у Марсељу 1934. године и његове смрти, обележила политика „чврсте руке”, милитаризација власти, укидање парламентаризма и забрана рада странака, као и терор против комуниста.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Краљевина СХС створена је на заједничким тежњама Краљевине Србије и Јужних Словена који су живели на тлу тадашње Аустро-Угарске за уједињењем у једну заједничку државу свих Јужних Словена. Тој идеји су доста помогли претходни ставови хрватских и српских интелектуалаца и политичара. Међутим, ако детаљније сагледамо ове ставове, можемо закључити да „корен” неслагања се налази управо у овим утемељеним идеологијама, нарочито ако погледамо хрватско гледиште, које је више

²⁸⁵Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 94.

²⁸⁶Чак је новом председнику ХСС-а, др Влатку Мачеку, као и председнику СЈС-а, др Антону Корошецу, изнео предлог раздружења Србије, Хрватске и Словеније. Обојица су одбили овај предлог и изјаснили се да желе да остану у заједничкој држави.

²⁸⁷Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *op.cit.*, стр. 205; Б. Петрановић, *op.cit.*, стр. 95.

истицало своју „ народност", односно „државност", него што је то случај са српским гледиштем.

Ставови обе стране по питању стварања заједничке државе били су исти, с тим што је разлика постојала у погледу пута његове примене. Касније су се појавиле и неке друге разлике, попут њихових погледа на унутрашње уређење заједничке државе. Управо у расправи да ли заједничка држава треба бити унитаристичка или федералистичка треба тражити место где је настао јаз између српских и „пречанских" представника.

Проблеми су постали видљивији након уједињења 1918. године, самим тим што је дошло до кршења начела предвиђених Крфском декларацијом, због начина одабира народних посланика и доношења спорних правних аката. Јасне разлике су почеле да се јављају у периоду тзв. државноправног провизоријума, поготову након избора 1920. године и стварања Конституанте, где је свака политичка странка водила своју политику и имала своје интересе. На крају су превагнули интереси краља и владе која је ближа идеји централизма (унитаризма), што је само додатно „долило уље на ватру" на већ настали јаз између конститутивних народа. Приликом сачињавања и доношења Видовданског устава политички субјекти су се водили разним интересима, што се најбоље види према њиховим нацртима Устава. На крају, Видовдански устав, који је требало да представља одраз компромиса и заједничког става југословенских политичара, постао је симбол наметнуте воље краља Александра I Карађорђевића и српских политичара који су у датом моменту били чланови владе.

Видовдански устав, као највиши правни акт Краљевине СХС, представљао је одраз друштвених околности у којима је настао, где су његови ствараоци настојали да стварањем највишег правно-политичког акта обликују будућа времена, али нису имали довољно друштвеног утицаја. Он није донео скоро никакве новине, изузимајући део о економским и социјалним одредбама, које су биле корак напред у односу на остале одредбе, али због горућих проблема оне су потпале у други план. Штавише, Видовдански устав је био копија Устава Краљевине Србије из 1903. године и није пратио тадашње спољнополитичке трендове. Његова решења су изазвала још већу подељеност између конститутивних народа, која је била праћена кризом парламентаризма, која је, на крају, била завршена крваво. Долазило је до честих промена влада, што указује на нестабилност у погледу вршења извршне власти. Да би нека држава била стабилна, она мора имати и стабилну владу, а то Краљевина СХС уопште није имала. Видовдански

устав је био од велике важности, јер су њиме били укинута феудални односи у пољопривреди.

Уколико се имају у виду околности и догађаји на политичкој сцени Краљевине СХС пре, приликом и након доношења Видовданског устава, заједничка држава је била унапред осуђена на пропаст, јер су се између конститутивних народа разликовала гледишта о заједничкој држави. Док је српска страна заиста настојала остваривати идеју југословенства, хрватски и словеначки народ није делио исту визију. Они су видели Србију као прелазно решење ка њиховом коначном циљу – остварењу идеје о својој државности, коју су, на крају, остварили током 90-их година прошлог века, када је дошло до распада Југославије на, у том тренутку, пет република.²⁸⁸

Оно што је било карактеристично за политички живот Краљевине СХС и за политичаре као актере истог јесте често мењање мишљења, склапање разних интересних блокова, савеза и коалиција, независно од тога да ли су оне заступале идеју власти (унитаристичку идеју) или опозиције (федералистичку идеју). Веома битну улогу у политичком животу у Краљевини СХС нису имале политичке странке и њихови програми, већ њихове вође, зато што су се странке више идентификовале по њима, а не по програму. Ова политичка слика била је, такође, и одраз политичке воље самог народа, где су они своје одлуке доносили по томе ко је вођа политичке странке, а не по њеном програму. Све ово је касније проузроковало одређена неслагања око одређених питања, дошло је до још већег продубљивања јаза који је између њих постојао и, на крају, довео до кризе и, касније, до краха парламентаризма у Краљевини СХС. Управо су њихова неслагања и кризе настале из њих, као и индиректно мешање краља у послове које обавља влада, довеле у питање опстанак прве југословенске државе. Уз то, може да се закључи да је све ово било урађено са крајњим циљем, а то је стицање апсолутне власти од стране краља Александра I Карађорђевића, што је и урадио увођењем Шестојануарске диктатуре.

Политичке елите које су градиле ову државу морале су наћи компромис са онима који улазе у заједничку државу, а да се при томе разликују међусобно. Међутим, то нису урадили, па се, на крају, на примеру Краљевине СХС и политичких догађаја који су креирали њену политичку сцену, обистинила реченица коју је у Општем имовинском

²⁸⁸У том тренутку су у саставу СРЈ остале само Србија и Црна Гора, које су се разишле и постале независне државе 2006. године.

законику за Црну Гору из 1905. године цитирао Валтазар Божишић, а то је: „*што се грбо роди, вријеме не исправи*“. Чињеница је да прва југословенска држава лоше почела свој живот и тако се и наставило, јер нису била донета конкретна решења за горућа питања. Напротив, ситуација се временом погоршавала. Сваки проблем који није био решен на адекватан начин постајао је све већи, па је тако проблем унутрашњег уређења Краљевине СХС, стварао и друге проблеме, који су утицали на односе између конститутивних народа.

7. Литература:

1. Аксић, С., Легитимитет Видовданског устава и односи њиме успостављени, у: Пејић, И. (ур.), *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу*, бр. 73, год. LV, Ниш, 2016., стр. 105-116;
2. Алија-Селмановић, Ђ., Карић, Б., „Турски параграф“ – државноправни положај Босне и Херцеговине у Видовданском уставу, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 165-169;
3. Бартуловић, Ж., Ранђеловић, Н., *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009., Свен;
4. Батављевић, Д., Војиновић, Д., Логарушић, Д., Модел поделе власти у првом уставу прве југословенске државе – Видовданском уставу, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 187-205;
5. Гађиновић, Р., Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – држава без правног темеља, у: Кнежевић, М. (ур.), *Часопис за национална и државна питања „Национални интерес“*, година XIV, vol. 33, број 3/2018, стр.
6. Димић, Љ., *Историја српске државности, Књига III - Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001., Беседа;
7. Димић, Љ., Министарски савети Краљевине Југославије 1918-1941, у: Љушић, Р. (ур.), *Владе 1805-2005.*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005., стр. 245-272;
8. Димић, Љ., Узроци Великог рата, Србија и југословенско уједињење, у: Беговић, Б., Мирковић, З. (ур.), *Сто година од уједињења - формирање државе и права*, Београд, 2020., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 19-44;
9. Дракић, Г., Формирање правног система у међуратној југословенској држави, у: Попов, Ђ. (ур.), *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, vol. 42, бр. 1-2, стр. 259-273;
10. Екмечић, М., *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. II, Београд, 1989.
11. Здравковић, М., Формирање државе без консензуса, у: Беговић, Б., Мирковић, З. (ур.), *Сто година од уједињења - формирање државе и права*, Београд, 2020., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 65-92;
12. Ivašković, I., Polemike o statusu države i Kraljevine SHS, у: *Pravni vjesnik*, vol. 36, br. 3-4, Zagreb, 2020., str. 269-288;
13. Ivašković, I., The Vidovdan constitution and the alternative constitutional strategies, in: T. Karlović(ed.), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 68, no. 3-4, 2018., p. 525-551;
14. Јеротијевић, З., *Историја државе и права*, Београд, 2019., Пословни и правни факултет Универзитета „Унион-Никола Тесла“;
15. Јовановић, С., *Уставно право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1924, Геца Кон;
16. Казимировић, В., *Србија и Југославија 1914-1945*, књ. I, Крагујевац, 1995.
17. Кркљуш, Љ., *Правна историја српског народа*, Београд, 2007., Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник;
18. Curtis, G., *Yugoslavia a country study*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, Washington, 1990.;

19. Маринковић, Т., Уставни идентитет Видовданске Југославије, у: Беговић, Б., Мирковић, З. (ур.), *Сто година од уједињења - формирање државе и права*, Београд, 2020., Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 95-122;
20. Марковић, А., *Видовдански устав из 1921. године и правни транспланти*, упоредно-правна студија, Београд, 2015., Правни факултет Универзитета у Београду;
21. Matković, H., *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 1998., Naklada Pavičić;
22. Milosavljević, B., Drafting the Constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1920), in: Pavlović, V. (ed.), *Balkanica*, Belgrade, 2019., Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan studies, p. 225-244;
23. Мирковић, З., *Српска правна историја*, Београд, 2017., Правни факултет Универзитета у Београду;
24. Михајловић, В., *Уставно право*, Краљево, 2009.;
25. Николић, А., О Видовданском уставу из неколико перспектива, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 79-89;
26. Павловић, М., Канцел параграф Видовданског устава, *Анали Правног факултета у Београду*, година LXV, 3/2017, стр. 28-49;
27. Перовић, Л., *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929), Краљевина Југославија (1929-1941): настанак, трајање и крај*, Београд, 2015.;
28. Петрановић, Б., *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1981., Нолит;
29. Петров, В., Уставни идентитет и Видовдански устав, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 5-16;
30. Петров, В., Станковић, М., *Уставно право*, Београд, 2020, Правни факултет Универзитета у Београду;
31. Поповић, Н., Српске парламентарне странке у Краљевини СХС 1918-1929, у: Димитријевић, Б. (ур.), *Часопис Института за савремену историју „Историја 20. века“*, година XXVI, бр. 2, Београд, 2008., стр. 84-108
32. Ранђеловић, Н., Тодоровић-Крстић, М., *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа*, Београд, 2009., Завод за уџбенике и наставна средства;
33. Ранђеловић, Н., Јаша Томић и политичка критика историјског мишљења, у: Димитријевић, П. (ур.), *Зборник Правног факултета Универзитета у Нишу*, бр. 63, Ниш, 2012, стр. 111-119.
34. Ранђеловић, Н., Митић, С., Прводецембарски акти о уједињењу - циљеви и одступања, у: Орловић, С. (ур.), *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Новом Саду*, бр. 1, vol. 54, Нови Сад, 2020., стр. 159-172
35. Ранђеловић, Н., Митић, С., Федералистичке идеје у нацртима Видовданског устава, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., стр. 93-105
36. Симовић, Д., Крстић-Мистрицеловић, И., Проширивање традиционалне уставне материје – социјалне и економске одредбе у Видовданском уставу, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава“*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 285-304.

37. Станић, М., Унитаризам Видовданског устава - између предлаганог и усвојеног, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава”*, Крагујевац, 2021., стр. 131-144
38. Стефановски, М., Право дисолуције у нацрту Устава Комисије југословенских професора из 1920. године, у: *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 3, vol. LXVII, стр. 34-58;
39. Стојановић, Д., *Уставно право*, књ. 1, Ниш, 2009., Свен;
40. Суботић, М., Југословенство и југословенска држава: идеје и учинци једног геополитичког експеримента, у: Кнежевић, М. (ур.), *Часопис за национална и државна питања „Национални интерес”*, година XIV, vol. 33, број 3/2018, стр. 75-107;
41. Тешић, А., *Правни транспланти и Устав од 1921. године*, упоредно-правна студија, Београд, 2015., Правни факултет Универзитета у Београду;
42. Ђорић, Д., Гаранције живота у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца – одједи Видовданског устава у његовом трајању и данас, у: Ђорђевић, С., Вучковић, Ј. (ур.), *Зборник радова „100 година од Видовданског устава”*, Крагујевац, 2021., Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке, стр. 305-318;
43. Ђоровић, В., *Историја Југославије*, Београд, 1933., Народно дело;
44. Фира, А., *Видовдански устав*, Београд, 2011, САНУ;
45. Хаџић, С., Велагић, А., *Балканска праскозорја: Од идеја до уједињења*, Тузла-Мостар, 2019., Архив ХНК;
46. Шаркић, С., *Историја државе и права Србије*, Историја државе и права II, Нови Сад, 2011., Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

8. Правни прописи:

1. Видовдански устав, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, број 142 а, од 28. јуна 1921. године;
2. *Закон о избору посланика за уставотворну скупштину*, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, број 195 од 6. септембра 1920. године.
3. *Закон о обласној и средској самоуправи*, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92 од 28. априла 1922. године.
4. *Закон о општој управи*, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92 од 28. априла 1922. године.
5. *Обзнана*, *Службене новине Краљевства СХС од 31. децембра 1920. године*.
6. *Стенографске белешке са седнице бр. XIII Уставног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 18. фебруара 1921. године*;
7. *Стенографске белешке са седнице Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 20. јуна 1928. године*;
8. *Уредба о подели земље на области*, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92 од 28. априла 1922. године.

9. Електронске адресе:

1. Видовдански устав, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, година III, број 142 а, од 28. јуна 1921. године,
<https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Ustav%20Kraljevine%20Srba,%20Hrvata%20i%20Slovenaca.pdf>;
2. *Лист Политика*, број 3769 од 12. јула (по новом календару 25. јула) 1914. године,
https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1914-07-12;
3. *Лист Политика*, број 4528 од 29. новембра 1920. године,
https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1920-11-29;
4. *Лист Политика*, број 4733 од 29. јуна 1921. године,
https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1921-06-29;
5. *Лист Политика*, број 4734 од 30. јуна 1921. године,
https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1921-06-30;
6. *Лист Политика*, број 4735 од 1. јула 1921. Године,
https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1921-07-01;
7. Перовић, Латинка, *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929), Краљевина Југославија (1929-1941): настанак, трајање и крај*, Београд, 2015.,
<https://yuhistorija.com/serbian/doc/LP%20-%20Kraljevina%20SHS%20-%20Jugoslavija.pdf>
8. *Стенографске белешке са седнице бр. XIII Уставног одбора Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 18. фебруара 1921. Године*,
http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp%7Cissue:UB_00138_1921_0218%7Cpage:5%7Cquery:stenografske%20beleske;
9. Уредба о подели земље на области, Закон о општој управи и Закон о обласној и средској самоуправи, све у: *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 92 од 28. априла 1922. године,
<https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/UREDBA%20o%20podeli%20zemlje%20na%20oblasti.pdf>.

САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

Видовдански устав је први устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца као државе створене уједињењем Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе и територија које су раније припадале Аустро-Угарској, а на којима су живели припадници јужнословенских народа - Срби, Хрвати и Словенци. Његово доношење су претходно пратили догађаји који су у великој мери утицали на природу заједничке југословенске државе, почевши од доношења Нишке декларације, Мајске декларације, преко организовања Крфске конференције и доношења Женевске декларације, па све до чина уједињења које се догодило дана 1. децембра 1918. године читањем Адресе и читањем одговора на Адресу који је дао регент Александар I Карађорђевић, који је *de facto* обављао краљевске дужности у име његовог оца, краља Петра I Карађорђевића. У раду „Политички односи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца приликом доношења Видовданског устава из 1921. године” је извршена анализа политичких идеја које су претходиле, пре свега, стварању заједничке јужнословенске државе, а затим и пре доношења Видовданског устава из 1921. године као њеног првог устава. Доношење Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца су пратиле одређене политичке околности које су утицале на њен коначни текст, као што су сукоб идеја федерализма и унитаризма, доношење спорних правилника и одлука итд., што се најбоље видело кроз нацрте Устава које су подносиле тадашње политичке личности и политички клубови који су чинили део Уставотворне скупштине, односно Конституанте. У овом раду је направљен посебан осврт на политичке односе који су пратили доношење Видовданског устава, као и његову примену. Конкретно, циљ који овај мастер рад има јесте разјашњење политичких односа у Краљевини СХС кроз политичке и историјске догађаје који су пратили процес стварања заједничке југословенске државе, доношење Видовданског устава и његову каснију примену. Такође, овај рад се бави анализом одредби садржаних у Видовданском уставу, као и анализом његове практичне примене и последицама које су проузроковала његова решења. Упркос начину на који је овај устав донет (простом већином гласова присталица унитаризма и посланика из посланичких клубова ЈМО и Џемијет), он представља први конститутивни акт Краљевине СХС на коме је утемељен правни систем новостворене државе. Упркос чињеници да је био на снази само осам година, тј. важио је до 6. јануара 1929. године, када је краљ Александар I Карађорђевић извршио државни удар и завео апсолутну власт, иза себе оставио далекосежне последице, које се осећају и до данашњих дана.

Кључне речи: Видовдански устав, Краљевина СХС, Конституанта, државни провизоријум, политичке идеје, политички односи.

POLITICAL RELATIONS IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES DURING THE ADOPTION OF THE VIDOVĐAN CONSTITUTION OF 1921

ABSTRACT AND KEYWORDS

The Vidovdan Constitution was the inaugural constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, a state which was formed through the unity of the Kingdom of Serbia, the Kingdom of Montenegro, and territories formerly belonging to Austro Hungarian empire. These regions were inhabited by South Slavic peoples, namely Serbs, Croats and Slovenes. Its adoption was followed by events that greatly influenced the nature of the common Yugoslav state, starting with the bringing of the Niš Declaration, May Declaration, through organization of the Corfu Conference, and the Geneva Declaration, all the way to the act of unification that occurred on December 1, 1918, through reading of the Address and the response given by Regent Alexander I Karađorđević, who de facto performed royal duties on behalf of his father, King Peter I Karađorđević.

In the study titled „Political Relations in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes during the Adoption of the Vidovdan Constitution of 1921”, an analysis political concepts of the was conducted that preceded the establishment of a unified South Slavic state and also before Vidovdan Constitution of 1921 was enacted as its first Constitution. The adoption of the Constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was marked by specific political circumstances that influenced its final form, such as included the conflict between federalist and unitarist ideologies, the enactment of arguable regulations and decisions, and other factors. These dynamics were most evident in the drafts of the Constitution submitted by political figures and political clubs at the time, which were part of the Constituent Assembly.

This research is particularly focused on the political relations that accompanied the adoption of the Vidovdan Constitution, as well as its practical utilization. Specifically, the aim of this master's thesis is to provide a deeper understanding of the political dynamics in the Kingdom of SHS through the analysis of political and historical events that marked the process of creating a unified Yugoslav state, the adoption of the Vidovdan Constitution, and its subsequent application. Moreover, it offers an analysis of the provisions contained in the Vidovdan Constitution and evaluates the practical application of its solutions, as well as the consequences stemming from its enactment. Despite the manner in which this constitution was adopted, with a simple majority vote by unitarism supporters and deputies form the

parliamentary clubs of JMO and Džemijet, it represents the foundational legal document of the Kingdom of SHS on which the legal system of newly founded state was established. Despite being in effect for only eight years, until January 6, 1929, when King Aleksandar I Karađorđević executed a state coup and instituted absolute rule, it left a lasting impact that continues to influence the present day.

Keywords: Vidovdan Constitution, Kingdom of SHS, Constituent Assembly, state provisional government, political ideas, political relations.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Аутор Марко З. Митић рођен је 20. јуна 1990. године у Лесковцу. Основну школу завршио је у ОШ „Десанка Максимовић” у Грделици 2005. године. Економску школу „Ђука Динић” у Лесковцу окончао је 2009. године и том приликом стекао је звање правни техничар.

Након завршене средње школе аутор уписује Правни факултет Универзитета у Нишу школске 2009/2010 године. Дипломирао је на истом факултету 14.09.2021. године са просечном оценом 7,30 и том приликом стекао је звање дипломирани правник. Школске 2021/2022 године уписао је мастер академске студије Правног факултета Универзитета у Нишу, одредивши се за општи смер, односно за ужу правноисторијску научну област.

У току студирања аутор је био члан ELSA-е (The European Law Students' Association), локалне групе у Нишу, од 2009. до 2011. године. У истој организацији у школској 2010/2011 години обављао је дужност потпредседника ELSA Ниш за академске активности. Након тога је од 2015. до 2017. године био члан студентске организације „Права студентска прича” (скр. ПСП), у оквиру које је узео учешћа у организацији различитих акција. У 2016. години похађао је Школу за младе бранитеље људских права, коју је организовала невладина организација Civil Right Deffenders. У току трајања ове школе учествовао је у организацији акције обележавања Међународног дана детета, приликом које је организована и трибина на Правном факултету у Нишу под називом „Положај деце из маргинализованих група у Србији од ратификације Конвенције о правима детета до данас”. Школске 2016/2017 године са успехом је учествовао у раду Правне клинике за заштиту од дискриминације, коју је основао Правни факултет у Нишу, у сарадњи са Канцеларијом Високог комесара УН за људска права. У 2019. години успешно је завршио обуку за коришћење правне базе података Paragraf Lex.

Аутор је члан Адвокатске коморе Ниш од јануара 2022. године, у оквиру које обавља приправнички стаж у својству адвокатског приправника.

Аутор се служи руским и енглеским језиком. Поседује висок ниво познавања рада на рачунару и коришћења MS Office програма. Поседује возачку дозволу Б категорије. Редовно прати ТВ квизове и пасионирани је пратилац спортских дешавања.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада: Марко Митић

Наслов мастер рада: „Политички односи у Краљевини Србија, Хрватска и
Словенија приликом доношења Врховног уставног закона из 1921. године“

Ментор: проф. др Небојша Ранђеловић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, 09.02.2024. год.

Потпис аутора

Марко Митић

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом „Политички односи у

Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца приликом доношења Видовданског устава из 1921. године“
пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Марко Митић

У Нишу, 09.02.2024. год.

Потпис аутора

Марко Митић